

2de, herz. en uitgebr. dr.

Robert Castermans

De klucht

Nu noch (Toe maar)

**in hedendaags Nederlands, andere kluchten,
spoken en boerden**

**Onderbroekenlol in middeleeuwse
literatuur en een pittige polemiek
met prof. dr. Ludo Jongen**

De klucht

Nu noch (Toe maar)

**in hedendaags Nederlands, andere kluchten,
spoken en boerden**

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Hoofts Granida in hedendaags Nederlands, P.C. Hooft Granida

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

[www.lovematches.nl](http://www lovematches.nl)

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

De klucht

Nu noch (Toe maar)

**in hedendaags Nederlands, andere kluchten,
sproken en boerden**

**Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur
en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen**

2de, herziene en uitgebreide druk

Brave New Books
Amsterdam
2023

Voor jou

1ste druk 2020

2de, herziene en uitgebreide druk 2023

Copyright © 2023 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag 1ste druk: Get Digital – Silvio van Ginkel

Vormgeving en omslag 2de druk: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789464800418

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Nu noch, Toe maar, klucht, esbattement, sproke, boerde, onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

Afb. voorplat: schilderij van Pauwels Franck (circa 1540-1596)

INHOUD

WOORD VOORAF	9
INLEIDING	17
Kluchten	17
Esbattementen	21
DE KLUCHT NU NOCH (TOE MAAR)	33
Handschrift 'Verzameling Theysbaert'	33
Ontstaan, auteurschap en bron	33
Samenvatting van <i>Nu noch (Toe maar)</i>	34
Personages	36
Aandachtspunten	39
NU NOCH (TOE MAAR) IN HEDENDAAGS NEDERLANDS	43
Nu noch (Toe maar), Een genoeglijke klucht	45
Eerste toneel	47
Tweede toneel	52
Derde toneel	57
Vierde toneel	58
Vijfde toneel	59
Zesde toneel	63
Epiloog	65
SPROKEN	67
Bekende sprokensprekers	67
Ontstaan van wereldlijk toneel	68
BOERDEN	69
19 boerden	71
1. <i>Dits vanden man die gherne dranc (Dit gaat over de man die graag dronk)</i>	72
2. <i>Tgoede wijf maect den goeden man ende den goeden man maect tgoede wijf (Vrouwen maken de man en mannen maken de vrouw)</i>	73
3. <i>Wisen raet van vrouwen (Vrouwenlistigheid)</i>	75
4. <i>Van enen man die lach gheborghen in ene scrine (Over een man die in een kist verstoppt zat)</i>	77
5. <i>Een bispel van II clerken ene goede boerde (Twee studenten als voorbeeld, Een goede boerde)</i>	78
6. <i>Vanden cnape van Dordrecht ene sotte boerde (Over de jongen uit Dordrecht, Een zotte boerde)</i>	80

7. Van III ghesellen die den bake stalen (Over drie vrienden die een half varken stalen)	82
8. Van Lacarise den keitijf die een pape sach bruden zijn wijf (Over Lazarus de sukkel, die zag hoe een pastoor het met zijn vrouw deed)	84
9. Vanden waghen (Over de wagen)	85
10. Vanden paep die zijn baeck ghestolen wert (Over de priester van wie een varken werd gestolen)	87
11. Vanden monick (Over de monnik)	89
12. De eo qui duas volebat uxores (De man die twee vrouwen wilde)	90
13. Dits vanden vesscher van Parijs ende van sinen wive, sijts wijs (Over de visser uit Parijs en zijn vrouw, leer ervan)	91
14. Dits van Heilen van Beersele, die de III jaghede te spele (Over Heile uit Beersel die drie mannen in de maling nam)	92
15. Vander vrouwen die boven haren man minde ende watter gheschiede van (Over de vrouw die vreemdging en wat daarvan kwam)	95
16. Ic prijs een wyf (Leve de vrouw)	96
17. Sint dat wi vrouwen garen (Zolang wij vrouwen begeren)	97
18. Van der weldaet die de duvele dede (Een goede daad van de duivel)	99
19. Van den dorpmann ende zinen wive (Over de dorpsbewoner en zijn vrouw)	100
Nog 5 'boerden' ofwel komische vertellingen	101
1. Dmeysken metten sconen vlechtken (Het meisje met de mooie vlechtjes)	101
2. Ene boerde (Een boerde)	104
3. Van eenre baghinen ene goede boerde (Over een begin, Een goede boerde)	107
4. Dits vanden tanden (Dit gaat over de tanden)	109
5. Dit es de frenesie (Wat een waanzin)	112
Een heel aparte 'boerde' ofwel taalgrap	123
Ene boerde (Een boerde)	124
Afbeeldingen	128

BIBLIOGRAFIE	131
Uitgaven van <i>Nu noch</i> (Toe maar)	131
Middel nederlandse woordenboeken	132
Overige literatuur	133

BIJLAGE 1	149
Now again	149

BIJLAGE 2.....	151
Recensies en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen...	151

WOORD VOORAF

Nu noch (*Toe maar*) is misschien wel de beste klucht uit de middeleeuwen. In de 16de eeuw is zij enorm populair en heden ten dage wordt zij nog steeds gelezen en opgevoerd. Volgens professor Johan Nowé (2000, p. 219) behoort *Nu noch* tot de beste middeleeuwse kluchten: 'Een van de beste sotternieën is beslist de *Ghenouchlike clute van nu noch* ("De amusante klucht van Toe-maar")'. Eenzelfde positieve waardering van *Nu noch* is te vinden op: <http://www.leidsekluchtencompagnie.nl/kluchten/uitgevoerde-kluchten/de-minnestrijd-nu-noch>: 'Deze misschien wel beste klucht uit de middeleeuwen werd in 2004 (Hooglandse Kerk) en 2005 (Weddesteeg) opgevoerd tijdens het Rembrandtfestival in Leiden. Sinds 2009 wordt deze klucht nagenoeg elk jaar gespeeld, maar dan op rijm conform het origineel!' De Nederlandse letterkundige en vertaalster Marie van der Zeyde (1906-1990) en Henk Hoornweg hebben *Nu noch* in 1935 bewerkt: *Toe maar, Klucht in een bedrijf*. In het 'Voorwoord' schrijven zij: 'Deze bewerking was oorspronkelijk bestemd voor een feestavond van het Clubhuis de Arend in Rotterdam, dus uitsluitend "voor huiselijk gebruik". Toen het stuk echter bij spelers en publiek zozeer in de smaak bleek te vallen, meenden wij dat er ook in ruimer kring wel belangstelling voor zou bestaan.' De *Boekengids* van 1936 spreekt van 'bepaald 'n leuke bewerking van het middeleeuwsche "Nu noch" ' (p. 147).

Ook de literatuurhistoricus Gerrit Kalff (1856-1923) was in 1907 al erg lovend over *Nu noch*: 'Met welk een talent zijn in deze kluchten [nl. *Nu noch* en *Klucht van Playerwater*, R.C.] nieuwe liedjes gesteld op oude "vooyzen"! [vooy of voois = melodie, lied, R.C.] Welk een frischheid en welk een afwisseling zien wij hier, hoe weten deze stukjes ons te boeien, hoe goed zijn zij gebouwd, hoe aardig uitgewerkt, welk eene komiek van goed allooi! In beide zijn alleraardigste tooneeltjes; in *Nu Noch* b.v. de duivelbezwering, het eten van den pannekoek waarbij "nu nog" een nieuwe beteekenis krijgt, de overvalling der beide mannen door de gefopte vrouw' (Kalff 1907, p. 360-361). De literatuurhistoricus Gerard Knuvelde (1902-1982) is het niet alleen volledig eens met Gerrit Kalff wat de literaire merites van *Nu noch* betreft, maar plaatst deze klucht zelfs boven de kluchten van Cornelis Everaert (1485-1566): '[...] moet men toegeven, dat de vijftiende-eeuwse, klaarblijkelijk zó van het leven afgekeken sotternieën *Nu noch* en *Playerwater* in levendigheid, boertigheid en komische kracht Everaerts weldoordachte bedenksels overtreffen' (Knuvelde 1976-1978, p. 512). In 1994 heeft het

tijdschrift *Canadian journal of Netherlandic studies* een hele aflevering gewijd aan *Nu noch*. Professor Peter Beidler had in de lente van 1994 besloten om *Nu noch* te behandelen in het seminar 'The Medieval Origins of British Drama'. Therese Decker schrijft in 'Introduction to Special Issue on *Nu noch*': 'Given the general scholarly neglect of *Nu noch*, I was delighted when Peter told me of his students' plans to perform the play and to write scholarly analyses of it. I was also delighted when I saw the play on the classroom stage and heard the five student papers. I would not have suspected that the little farce, only 235 lines long, could yield such varied and sophisticated interpretations. I can only agree with Peter that this edition, translation, and the five groundbreaking essays that follow will mark the start of a long overdue scholarly attention to this comedy. Who can tell what other golden literary nuggets [= juweeltjes, R.C.] are hidden in *Nu noch*, waiting to be unearthed [to unearth = onthullen, aan het licht brengen, R.C.] and presented to the public?' (Decker and Beidler 1994, p. 2).

De taal van *Nu noch* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en was opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) en met 'Voorreden' (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590). Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer

op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125): 'Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?'

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst veelal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik vind het eigenlijk een vreemde gewoonte om ook de Middelnederlandse tekst af te drukken. Als bijvoorbeeld een Engelstalig boek wordt vertaald in het Nederlands, of het nou fictie of non-fictie is, wordt het Engels ook niet op de linkerpagina afgedrukt.

Voor de hertaling van *Nu noch* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van deze klucht en de Middelnederlandse woordenboeken in de 'Bibliografie', met name het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW) en het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (het WNT). Mijn hertaling is niet per versregel, maar in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn.

De oorspronkelijke tekst heb ik niet afgedrukt omdat deze uitgave bedoeld is om *Nu noch* in hedendaags Nederlands weer te geven. Wil je de Middelnederlandse tekst ook lezen, dan kun je die met Google makkelijk vinden en vervolgens downloaden, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop. *Nu noch* in het Middelnederlands is op de volgende webpagina's te vinden:

- https://dbnl.nl/arch/oliv007vier01_01/pag/oliv007vier01_01.pdf

- (met annotaties)
- https://dbnl.nl/arch/_nun001nuno02_01/pag/_nun001nuno02_01.pdf (met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/molt001midd01_01/molt001midd01_01_0010.php (met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/will028belg02_01/will028belg02_01_0013.php (met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/leen006midd01_01/leen006midd01_01_0027.php (zonder annotaties)

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Enkele passages in *Nu noch* zijn voor een hedendaagse lezer niet of nauwelijks te begrijpen. Daarom licht ik die toe in de paragraaf ‘Aandachtspunten’. Als je eerst of alleen de klucht *Nu noch* (Toe maar) wilt lezen, verdient het aanbeveling om vooraf die aandachtspunten te lezen zodat je moeilijke passages beter begrijpt. Door de gedetailleerde inhoudsopgave kun je makkelijk vinden wat je zoekt.

Verder behandel ik in deze uitgave andere kluchten, sproken, 19 boerden, 5 ‘boerden’ ofwel komische vertellingen en 1 ‘boerde’ ofwel taalgrap. Er komen ook nog 2 schetenwedstrijden voorbij. Kortom: veel onderbroekenlol. Van de laatste 6 ‘boerden’ heb ik wel de Middelnederlandse tekst opgenomen zodat je toch wat couleur locale kunt proeven. Van alle middeleeuwse teksten die ik bespreek, is de Middelnederlandse versie met Google of op www.dbnl.nl makkelijk te vinden.

In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger ‘Middeleeuwen’ en ‘Renaissance’ met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus ‘middeleeuwen’ en ‘renaissance’ (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Is de onderhavige uitgave van oudere literatuur wel of niet wetenschappelijk?

De een vindt van niet omdat deze uitgave niet wetenschappelijk geannoteerd is. Bij uitgaven van oudere literatuur staan de annotaties meestal in voetnoten, maar bij mij staan die in een uitgebreide toelichting en uiteraard ook in de hertaling, zodat de lezer tijdens het lezen niet afgeleid wordt en zijn leesgenot niet verstoord wordt. Ik zie voetnoten als de eksterogen van een tekst.

Noël Coward (1899-1973) was een Engelse acteur en toneelschrijver en zei: 'Having to read footnotes resembles having to go downstairs to answer the door while in the midst of making love' (Voetnoten moeten lezen is zoiets als naar beneden gaan als er gebeld wordt, terwijl je midden in een vrijpartij zit). Voor de klucht *Nu noch* heb ik zelfs een paragraaf 'Aandachtspunten' toegevoegd en dat zijn allemaal uitgebreide annotaties. Ik geef de lezer aan hoe hij op internet de Middelnederlandse teksten kan vinden. Dus de lezer kan desgewenst mijn hertaling vergelijken met het origineel. Verder noem ik mijn bronnen in de uitgebreide 'Bibliografie'. De lezer kan dan ook alles controleren en verifiëren en hij weet welke publicaties hij moet raadplegen voor verdere studie. Overigens is niet iedere uitgave van een geannoteerde Middelnederlandse tekst wetenschappelijk te noemen. *Een abel spel van Esmoreit sconincx sone van Ceciliën gevolgd door De klucht van nu noch* bevat zeer veel annotaties (*Esmoreit* heeft in totaal 294 annotaties en *Nu noch* precies 100), maar dit boekje c.q. cahier van 34 pagina's is geen wetenschappelijke uitgave. Het bevat te weinig toelichting en geen bibliografie. Anderzijds is het boek *Drie schandaleuse spelen (Brussel 1559)* van Willem van Eeghem (Van Eeghem 1937) wel een wetenschappelijke uitgave, hoewel de drie Middelnederlandse toneelstukken niet geannoteerd zijn. Deze uitgave bevat namelijk een zeer uitgebreide inleiding van 35 pagina's en heel veel bronnen. Dini Hogenelst (1997a en 1997b) is een zeer doorwrocht proefschrift; zij heeft er ook vele jaren aan gewerkt. Er is altijd wel enige kritiek te geven, zo ook op deze dissertatie (zie Theo Meder 1998). Dit laat onverlet dat het een proefschrift met een zeer hoog wetenschappelijk gehalte is, hoewel van de 358 sproken (waaronder 19 boerden) niet de geannoteerde Middelnederlandse tekst of een hertaling gegeven wordt. Het proefschrift bevat wel samenvattingen van alle sproken en heel veel andere informatie.

De ander vindt de onderhavige uitgave wel wetenschappelijk, omdat wetenschap de zoektocht naar de ware kennis over de ons omringende werkelijkheid is en de verklaring ervan. Wetenschappelijke kennis is gegrond (d.w.z. dat er de best mogelijke rationele rechtvaardiging voor gegeven wordt op een bepaald moment), intersubjectief (d.w.z. dat het niet uitmaakt wie tot de kennis komt) en systematisch (d.w.z. dat er verbanden worden gelegd tussen verschijnselen). Volgens de hegeliaanse drieslag leidt de confrontatie van een these met een antithese tot een synthese (hogere waarheid). *Du choc des opinions jaillit la vérité*. Wat belangrijk is in de wetenschap, is dat je **zelf** de bronnen onderzoekt en je dus niet klakkeloos afgaat op wat anderen beweren; autopsie wordt dat ook wel genoemd. Wetenschappelijke kennis is altijd

voorlopig. Ook hypothesen en theorieën bevatten niet de ultieme waarheid. Ze moeten worden getoetst en worden dan bevestigd (geverifieerd) of ontkracht (gefalsifieerd). In het laatste geval worden ze bijgesteld. Indien een wetenschapper uitspraken doet die niet blijken te kloppen, dient hij die uiteraard te rectificeren. In 'Bijlage 2' ontmoeten we een hoogleraar die dat halsstarrig weigert; een redacteur en een uitgever stellen zich eveneens onwetenschappelijk op door niet in te grijpen maar hem de hand boven het hoofd te houden. Daarmee zetten deze drie zichzelf niet in hun hemd maar in hun onderbroek; zij geven mijns inziens met hun gedrag een heel eigen invulling aan het begrip *onderbroeken*!

Maar och, ik vind de discussie of deze uitgave wel of niet het predicaat 'wetenschappelijk' verdient, niet zo interessant. Ik vind het belangrijker dat Middelnederlandse (grappige) teksten toegankelijk zijn voor zo veel mogelijk lezers, zij er volop van kunnen genieten, de literaire en historische context begrijpen en weten welke bronnen zij kunnen raadplegen voor verdere studie. De Franse filosoof Félicité Robert de Lamennais (1782-1854) zei: 'La science ne sert guère qu'à nous donner une idée de l'étendue de notre ignorance' (De wetenschap dient alleen om ons een idee te geven van de omvang van onze onwetendheid). En de Franse auteur Jules Verne (1828-1905) schrijft in zijn boek *Voyage au centre de la terre* (1864) (Reis naar het middelpunt van de aarde): 'La science, mon garçon, est faite d'erreurs, mais d'erreurs qu'il est bon de commettre, car elles mènent peu à peu à la vérité' (De wetenschap, mijn jongen, bestaat uit fouten, maar fouten die goed zijn om te maken, want ze leiden geleidelijk tot de waarheid).

Verder vind ik dat je altijd kritisch moet blijven als het om uitspraken van wetenschappers of resultaten van wetenschappelijk onderzoek gaat. Per slot van rekening is niets zo onzinnig of er is wel een wetenschapper te vinden die het onderschrijft. Er is zelfs een wetenschapper uit wiens onderzoek blijkt dat alle weduwen langer leven dan hun echtgenoot. 😊 Nog zo'n baanbrekend onderzoek: van de 10 mannen mag een vrouw er 11 's nachts wakker maken voor seks. 😊 Wetenschappelijk onderzoek toont ook aan dat meisjes eerder beginnen te praten dan jongens. Volgens de wetenschappers komt dat doordat het eerste waar meisjes mee beginnen te spelen poppen zijn, wat uiteraard de communicatie bevordert, terwijl jongens niet alleen met auto's beginnen te spelen maar ook met zichzelf. 😊 En recent heeft de wetenschap iets eetbaars ontdekt dat door vertraagde afgifte (de knappe koppen die voor de camera hun onderzoeksresultaat zichtbaar trots toelichtten, spraken van 'timed

1 Ik heb dit grapje weleens tegen een vrouw verteld. Daarop zei ze: 'Nou, dan ben ik een man.'

release' en 'sustained release') de seksuele drive sterk vermindert.
Het heet bruidstaart.😊

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, februari 2023

INLEIDING

Kluchten

In de middeleeuwen heet een klucht een ‘clute’, ‘cluyte’, ‘sotternie’ of ‘sotheit’. Het woord *kluit* voor klucht bestaat nog steeds, maar is inmiddels verouderd. Een klucht is een kort toneelstukje van hooguit een paar honderd versregels met kijvende vrouwen, domme mannen en seksueel getinte grappen. De vrouw is een feeke en de man een sul. Hij krijgt een pak slaag van zijn vrouw en zij gaat vreemd. De vrouw heeft de broek aan en de man is een pantoffelheld. *Wijvenwereld*, p. 71: ‘In de volkse cultuur circuleerden tal van deze verhalen, toneelstukjes en grappen waarin domme, sullige mannen het slachtoffer werden van hun hardvochtige, bazige vrouwen. Deze grappen waren erg populair omdat vrouwen net ondergeschikt hoorden te zijn aan hun mannen. Op die manier verbeeldde deze karikaturale vertelsels een soort van omgekeerde wereld en maakten ze pantoffelhelden belachelijk. Dat heeft overigens niet alleen met een grote gevoeligheid voor schande te maken, maar ook met de klassieke rolverdeling binnen het huwelijk’ en p. 102: ‘In de kunst en literatuur won tijdens de veertiende eeuw het thema van de zogenaamde “pantoffelheld” of “hennentaster” namelijk sterk aan populariteit, met een hoogtepunt in de eerste helft van de zestiende eeuw. Het voerde de karikatuur op van een huishouden waarin de machtsverhoudingen op hun kop stonden: een man die volledig onder het juk van zijn bazige huisvrouw gebukt ging. Verhalen over listige vrouwen die hun man commandeerden en de broek buitenshuis droegen, terwijl hij de typisch vrouwelijke taken in het huishouden op zich nam, zoals de kippen of “hennen” verzorgen, kenden een immense populariteit. Afbeeldingen van echtgenoten die door hun vrouw werden geslagen of vrouwen die op de rug van hun man reden alsof hij een paard was, werden gemeengoed. De boodschap was duidelijk: hoed u voor vrouwen die zich onttrekken aan mannelijk gezag en daarmee de machtsbalans binnen het gezin overhoophalen!’ De lach als glijmiddel.

Als een vrouw haar man bedroog, leek het alsof de man zijn vrouw niet de baas kon of dat hij op seksueel gebied tekortschoot. Dit maakte hem tot het mikpunt van spot in de gemeenschap. De seksueel onbekwame man groeide aan het einde van de middeleeuwen uit tot een stereotiepe kluchtfiguur. Meestal trad hij op als een oude man die niet meer in staat was om te voldoen aan de seksuele wensen van zijn veel jongere vrouw: Mijnheer Uitgenaaid en Vrouw Poesje. Hij lag op zijn knieën vóór haar om haar orale

seks te geven. Dit was vernederend voor hem, want hij kon haar alleen nog maar met zijn mond bevredigen en niet meer met zijn geslachtsapparaat. De vrouw had korte hielen of schoenen met korte hielen. Deze beeldspraak gaf aan dat ze zo graag seks wilde dat ze zich snel op haar rug kon laten vallen om haar benen te spreiden.

Een 'sotternie' of 'sotheit' is een middeleeuwse klucht die gespeeld werd na de opvoering van een van de abele spelen. Er bestaan vier sotternieën:

1. *Die hexe* (De heks). Twee vrouwen klagen elkaar hun nood. Een derde vrouw, Juliana, geven ze de schuld van hun tegenslagen. Ze roddelen flink over haar en de ene scheldt haar uit voor hoer en de andere noemt haar een stronthoer. Als ze menen dat ze bewijs hebben dat Juliana aan toverij doet en hen met haar toverkunsten bestolen heeft, slaan ze haar in elkaar.
2. *Lippijn*. Een oudere man, Lippijn, ziet met eigen ogen dat zijn vrouw overspel pleegt, maar hij laat zich door de vriendin van zijn vrouw wijsmaken dat de duivel zijn zinnen heeft begoocheld. Thuis krijgt Lippijn van zijn vrouw een pak slaag, omdat hij het gewaagd heeft om haar van overspel te verdenken.
3. *Die buskenblaser* (De busjesblazer). Een oude boer kan zijn veel jongere vrouw seksueel niet meer bevredigen. Daarom doet zij het met een ander. De oude man laat zich door een kwakzalver een verjongingskuur aansmeren en hoopt daarmee zijn vrouw weer voor zich te winnen. Hij moet daartoe in een wonderbusje blazen. Als hij dat doet, denkt hij dat hij de verjongingskuur ondergaan heeft, maar hij heeft zich slechts zwarte poeder over zijn gezicht geblazen.
4. *Rubben*. Een boer, Rubben, is na drie maanden huwelijk al vader van een zoon. Hij weet dat dit niet kan, want vóór het huwelijk heeft hij geen seks gehad met zijn vrouw. Bij zijn schoonouders klaagt hij hierover. Die geven hem een onzinverklaring, die de naïeve Rubben gelooft. Aan het eind krijgt de schoonvader van zijn vrouw een geduchte aframmeling.

Zo'n kort blijspel is volks van aard en behoorlijk ruw. Er wordt gescholden en gevochten. De platvloersheid van de klucht diende als tegenwicht tegen de verhevenheid van een abel spel. Na een serieus toneelstuk nog even ontspannen door smakelijk te lachen om een komische scène, mogelijk om de toeschouwers in een goede stemming te brengen zodat ze royaal de beurs trekken

wanneer er met de muts wordt rondgegaan.

Al in de klassieke oudheid werd na een tragedie van bijvoorbeeld Aischylos (ca. 525-456 v.Chr.), Sophocles (496-406 v.Chr.) en Euripides (ca. 480-406 v.Chr.) een klucht opgevoerd, zodat de toeschouwers niet al te geëmotioneerd naar huis zouden gaan. Zo'n komisch naspel heet een saterspel. Het bestond uit boertigheden van saters. Zij behoorden tot het gevolg van de wijngod Dionysos en waren geil en plaagziek. Vaak werden ze dan ook afgebeeld met een erecte penis. Daarnaast waren ze belust op dans en muziek. Het publiek moest na de schrik en het medelijden, opgeroepen door de tragedie, weer in balans met zichzelf gebracht worden. Dit wordt de catharsis genoemd; letterlijk betekent dit woord 'reiniging', 'loutering', 'zuivering'. Rob Erenstein (2010, p. 47) zegt hierover: 'Door de wijze waarop de tragedieschrijver een eind maakt aan de gebeurtenissen verzoenen de toeschouwers zich zowel met het lijden van de held als met hun eigen bestaan, waarin zoiets toch ook best zou kunnen gebeuren. De toeschouwer put door dit louteringsproces kracht uit wat hij gezien heeft om met nieuwe moed door te leven. Om hem helemaal weer in zijn oude doen te brengen werd er na drie tragedies vol tragisch leed nog een naspel gegeven waarin saters en drank centraal stonden. Als iedereen daar hartelijk om had gelachen, keerde men voldaan naar huis terug.'

De vier abele spelen, waarna de bovenstaande vier sotternieën werden opgevoerd, zijn respectievelijk:

1. *Lanseloet van Denemerken*. De kroonprins van Denemarken, Lanseloet, wil trouwen met de hofdame Sanderijn, maar door het standsverschil wil zijn moeder dat niet. Zij zal ervoor zorgen dat Sanderijn hem in zijn kamer opzoekt als hij belooft om haar na de seks te verstoppen; zie voor een uitgebreide inleiding op en een hertaling in hedendaags Nederlands van dit abele spel en de sotternie *De heks* Castermans (2022a).
2. *Esmoreit*. De neef van de koning van Sicilië, Robberecht, stelt alles in het werk om het huwelijk van Esmoreit, de kroonprins van Sicilië, en Damiët, dochter van de koning van Damascus, te dwarsbomen. Hierin slaagt hij niet en aan het eind wordt deze verrader opgehangen.
3. *Gloriant*. De hertog van Bruuyswijk, Gloriant, wil trouwen met de prinses Florentijn. Haar eerzame bode, Rogier, brengt de gelieven met een list bijeen.

4. *Vanden winter ende vanden somer*. De hoofdfiguren Winter en Zomer zijn verwickeld in een discussie over de vraag welk jaargetijde het meeste betekent voor de liefde. De zomer die zwoele gevoelens opwekt of de winter die de behoefte aan lichamelijke warmte oproept?

De abele spelen zijn overgeleverd in het Hulthemse handschrift, zo genoemd naar een vroegere eigenaar, mr. Karel van Hulthem (1764-1832). Hij was rechter in Gent. Als bibliofiel kocht hij in 1811 het handschrift op een veiling in Brussel voor slechts 5,50 frank. Momenteel bevindt het zich in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel onder signatuur 15.589-623. Op <https://uurl.kbr.be/1737555> is het als facsimile-uitgave te vinden. De facsimile's zijn van buitengewoon hoge kwaliteit; ook al zoom je maximaal in, het beeld blijft zeer scherp. Het handschrift-Van Hulthem dateert van circa 1405-1408 en bevat meer dan tweehonderd Middelnederlandse teksten. Doordat alle titels voorzien zijn van een volgnummer, weten we dat het handschrift oorspronkelijk uit ten minste 214 titels heeft bestaan. Het heeft ooit in ieder geval 278 bladen geteld, waarvan er nu nog 241 over zijn. Tijdens het overleveringsproces zijn dus 37 bladen verloren gegaan. De teksten 1 en 199 ontbreken volledig en negen teksten zijn slechts fragmentarisch overgeleverd. In totaal bevat het handschrift dus 212 teksten, waarvan er 9 onvolledig zijn (*Het handschrift-Van Hulthem*, band 1, p. 10-11). Vanwege zijn rijkdom wordt het Hulthemse handschrift wel 'de Nachtwacht van de Middelnederlandse letterkunde' genoemd. De teksten die in dit handschrift zijn opgenomen, dateren uiteraard van vóór 1405-1408. De abele spelen zijn het oudste ernstige wereldlijke toneel in de volkstaal in Europa. Er bestaat wel ouder komisch toneel en religieus toneel, maar dat is geschreven in het Latijn of in het Frans.

Naast de bovenstaande vier sotternieën bevat het Hulthemse handschrift nog twee kluchten:

1. *Truwanten*. Een broeder trekt in armoe rond samen met een dienstmaagd. Het Middelnederlandse woord *truwant* betekent 'landloper'. Hij wordt door de duivel aangezet om haar te verleiden.
2. *Drie daghen here*. Een man zit thuis onder de plak. Met zijn vrouw spreekt hij af dat hij haar een dure jas geeft en in ruil daarvoor mag hij drie dagen lang de baas spelen. In zijn brooddronkenheid doet hij de dwaaste dingen.

Een andere heel bekende en misschien wel de beste klucht uit de middeleeuwen is *Nu noch*. De Middelnederlandse woorden *nu noch* betekenen ‘toe maar’, ‘nog wat’, ‘meer’, ‘nog een keer’, ‘meer, meer’, ‘nog meer’, ‘ga door’.

Esbattementen

Naast de kluchten en de abele spelen bestaat het wereldlijk toneel van de middeleeuwen uit esbattementen ofwel rederijerskluchten. Het esbattement is een kort toneelstuk met een anekdotisch en vaak komisch karakter. ‘De *plots* zijn op het eerste gezicht gemakkelijk na te vertellen verhaaltjes over schelmenstreken, stiekeme vrijages, stomme misverstanden en oplichterijen van uiteenlopende aard, die probleemloos passen in de *common sense*-omschrijving van de klucht in “transhistorische” zin, als ongecompliceerd komisch toneel over schematisch gekarakteriseerde “gewone” mensen in hun alledaagse beslommeringen’ (Kramer 2009, p. 18 of 2008, p. 20). Er is waarschijnlijk een continue ontwikkeling van de grove sotternieën naar de meer verfijnde esbattementen (Hüsken 1987, p. 25-30). De rederijers noemden een klucht naar het Oudfrans een ‘esbattement’. De hedendaagse spelling is ‘esbattement’, dus met dubbele -t. Het Franse woord *s’ébattre* betekent ‘zich vermaken’. Het esbattement heeft rond de 500 versregels en is vaak komisch omdat het de stemming wil verhogen. Esbattementen werden namelijk opgevoerd op kermissen, jaarmarkten, met Pinksteren, tijdens Vastenavond, bij de Blijde Inkomst van een nieuwe vorst en op veel andere feesten. Een esbattement werd meestal ’s avonds opgevoerd, nadat ’s middags een serieuzer zinnespel (‘spel van sinne’) was vertoond.

Het totale overgeleverde toneelrepertoire van de rederijers omvat een kleine 600 speeltteksten. Die zijn slechts een deel van al het rederijersdrama dat er geweest moet zijn. Onder de bewaard gebleven speeltteksten bevinden zich 70 à 80 esbattementen. Het is moeilijk om de grenzen van een literair genre te trekken. Behoren bijvoorbeeld *De klucht van de koe* (1612) en *De klucht van den molenaar* (1613) van Gerbrand Adriaensz. Bredero (1585-1618) wel of niet tot de rederijerskluchten? (Kramer 2009, p. 267-303 of 2008, p. 239-265 bevat een catalogus met samenvattingen van de 77 rederijerskluchten die zij bespreekt.)

De meeste esbattementen zijn anoniem en niet gedateerd. Het was onder de rederijers niet gebruikelijk om hun naam te vermelden. Van een tekst werd wel de naam van de verantwoordelijke rederijerskamer genoemd. ‘Dit sloot aan bij de inhoud van de stukken, want daarin werd niet geappelleerd aan individuele,

DE KLUCHT NU NOCH (TOE MAAR)

Handschrift 'Verzameling Theysbaert'

Anders dan sommigen denken, is de klucht *Nu noch* niet overgeleverd in het Hulthemse handschrift. Het enig overgeleverde afschrift van *Nu noch* bevindt zich in het handschrift met de naam 'Verzameling Theysbaert'. Dit handschrift behoorde in de 16de eeuw toe aan de familie Theysbaert uit Wachtebeke in de Belgische provincie Oost-Vlaanderen. Het gaat om een handboek dat door verschillende leden van de familie werd aangevuld. Naast Nederlandse en Franse spreuken en refreinen, rekeningen en notities bevat het een afschrift van drie toneelspelen:

1. Ghewonelicke vruecht – een tafel speelken van twee personagen om up der dry conynghen avond te spelen
2. Een man ende een wijf, ghecleet up zijn boerssche – een tafelspeelken van twee personagen ghecleet up zijn boerssche
3. De clute van Nu noch – een ghenouchelicke clute van nu noch van iij personagen, te weten den Man, den Ghebuer, dWyf ende die Pape

Het handschrift bestaat uit 71 bladen. Als watermerk heeft het een bok op een band met de naam van de fabrikant Simons Denis. Dit watermerk komt ook voor in stukken van 1555-1559. De klucht *Nu noch* zal omstreeks 1555-1560 overgeschreven zijn, mogelijk door Adriaen Theysbaert. Momenteel bevindt het handschrift zich in de Universiteitsbibliotheek Gent in België.

Op internet is het complete handschrift te vinden op: <http://www.flandrica.be> > Naar de topstukken > Pagina 3 van 5 > Nederlandse kluchten, tafelspelen, Nederlandse en Franse spreuken en refreinen. Rekeningen van Daneel Theysbaert te Wachtebeke > Dit werk online raadplegen – *Nu noch* staat op image 19 tot en met 27; op image 19 staat in de rechterbovenhoek 17 en op image 27 staat in de rechterbovenhoek 25.

Ontstaan, auteurschap en bron

De klucht *Nu noch* is waarschijnlijk ontstaan in de 15de eeuw; wanneer precies is moeilijk te zeggen. De auteur is niet bekend.

Vermoedelijk gaat het om een man, maar helemaal zeker is dat niet.

Mogelijk is *La farce de maistre Pathelin* (circa 1464) (*maistre* is Oud- en Middelfrans voor *maître*, 'advocaat') een bron van *Nu noch* geweest. Deze klucht, die 'in de Franse literatuur als het onbetwistbaar hoogtepunt van het middeleeuws komisch theater geldt' (Nowé 2000, p. 226), behandelt het thema van de bedrieger die bedrogen wordt. Meester Pierre Pathelin is advocaat en adviseert zijn cliënt, de herder Thibault l'Aiglelet, om op alle vragen van de rechter 'bè' te zeggen, het geluid van een schaap. Ten einde raad laat de rechter Thibault gaan. Als Pathelin zijn cliënt vraagt om hem te betalen voor zijn diensten, zegt de slimme cliënt ook voortdurend 'bè'. De Nederlandse auteur en toneelschrijver Jan Walch (1879-1946) heeft de Franse klucht in het Middelnederlands bewerkt: *Die cluyte van meester Pieter Patelyn* (Walch 1930a, p. 449-458 en 561-574 en 1930b, p. 1-18).

In de 16de eeuw is de klucht *Nu noch* enorm populair en heden ten dage wordt zij nog steeds gelezen en opgevoerd. Zij is meermaals vertaald in het Engels, o.a. *Nu noch* – Middle Dutch, Anonymous, *Now again* – Modern English, editie Decker; zie 'Bijlage 1'.

Samenvatting van Nu noch

Eerste toneel: De klucht *Nu Noch* presenteert een man die behoorlijk onder de plak zit. Hij krijgt harde klappen van zijn vrouw en zij speelt de hoer. Hij klaagt zijn nood aan de buurman. Die zal hem een foefje leren waarmee hij een draai aan het gedrag van zijn vrouw kan geven. De man heeft zo zijn twijfels want hij heeft al van alles geprobeerd, maar niets helpt. Sterker nog, ze wordt hoe langer hoe kwaadwilliger. Als zijn vrouw zoals gewoonlijk tegen hem tekeergaat en hem slaat of wat ze ook doet, dan moet hij van de buurman steeds 'Toe maar' tegen haar zeggen. De man vreest dat als hij 'Toe maar' na een klap zegt, hij nog meer slaag krijgt. De buurman overtuigt hem ermee dat zijn vrouw hem weleens zijn mond kon vullen met lekker eten zoveel hij wil. Daar heeft de man wel oren naar. De man moet zo vaak 'Toe maar' zeggen dat zijn vrouw bang zal worden dat hij gek wordt. En de buurman zal zijn vrouw wijsmaken dat zij haar man volledig krankzinnig geslagen heeft en hij van de duivel bezeten is, allemaal het gevolg van haar slaan.

Tweede toneel: Als de vrouw de man vraagt waar hij zo lang heeft uitgehangen, zegt hij 'Toe maar'. Hij zegt dit voortdurend. Zijn vrouw scheldt hem uit en slingert hem een aantal verwensingen naar zijn hoofd. Hij krijgt opnieuw klappen en zij dreigt hem zo'n

is not a positive image of female power, but an antifeminist representation of women. In this play, the woman may have won the battle, but she has lost the war.'

Door haar gedrag is de boodschap aan mannen: laat je niet in je zak schijten door je vrouw en hou haar in toom, als je niet wilt dat het jou als Jan vergaat. De schrijver en misogyn (vrouwenhater) (?) Jan van Doesborch citeert in *Dat bedroch der vrouwen* (1528-1531), een themabundel over hoe mannen in verleden en heden door vrouwen bedrogen zijn, de Griekse wijsgeer Secundus van Athene (2de eeuw): 'Een schoon vrouwe is een schoon huys getimmerd op een schijthuys.'

De **priester** probeert de boze geest die volgens hem bezit heeft genomen van de man, uit te bannen. Daartoe heeft hij zijn stola, gebedenboek en wijwaterkwast bij zich. Maar de priester gedraagt zich niet christelijk: hij heeft weinig vertrouwen in zijn eigen geloof, want in zijn bezweringsformule (ofwel incantatie) roept hij niet God aan maar allerlei heidense wezens. Wat de priester allemaal zegt, is geen echte bezweringsformule, maar een parodie daarvan. De dichter laat hem onzin zeggen, tot groot vermaak van de toehoorders. De humor is vooral dat het publiek weet dat er helemaal geen boze geest is, maar dat de man krankzinnigheid simuleert. De priester roept God slechts drie keer aan en wel als het er niet echt toe doet: de eerste keer als welkomstgroet wanneer hij het huis binnengaat (vs. 148), de tweede keer als uitroep van wanhoop en bijna als vloek wanneer hij de man niet kan laten stoppen om 'Toe maar' te zeggen (vs. 174) en de derde keer als afscheidsgroet (vs. 200). Door zijn gedrag kun je *Nu noch* zien als een antiklerikale klucht.

Wanneer de man maar 'Toe maar' blijft zeggen, stelt de buurman voor om hem wat te eten te geven (vs. 176). Omdat de bezweringsformules van de priester niet werken, vindt hij dat een goed idee (vs. 176-177). Als bij toverslag is de man dan gezond. Ook op deze wijze zet de dichter de priester voor aap. Wat de priester met twee bezweringsformulieren niet voor elkaar krijgt, lukt de buurman wel en wel met het simpele advies om de man wat te eten te geven. De conclusie van Nancy Rodgers (1994, p. 30) is dan ook: 'This priest is a fool. He is someone to be laughed at. All in all, the priest is an effective tool for portraying the anticlericalism of *Nu noch*. Through his use of language and pagan ritual we are able to see how the priest's antichristian attitude gives the play its anticlerical sting.'

Aandachtspunten

Enkele passages in *Nu noch* zullen voor een hedendaagse lezer moeilijk te begrijpen zijn. Daarom licht ik die hieronder toe:

- In vs. 7 zegt de man: 'Mijn wijf, zij loddert, zij bouft'. *Lodderen* betekent 'de hoer spelen' en *bouven* betekent 'leven als een boef', zowel van mannen als van vrouwen gezegd, 'een lichtzinnig, uitspattend leven leiden'. De vrouw pleegt dus overspel en de man is de bedrogen echtgenoot.
- In vs. 14-15 zegt de man: 'Helaas! Het gaat met mij als een kip die scharrelt: achteruit.' Scharrelen door een kip is de grond omwoelen, onder meer om voedsel te zoeken. Een kip doet dat door haar poten in de grond te drukken en die vervolgens achterwaarts te bewegen. Daarna doet ze een paar passen achteruit en gaat ze in de omgewoelde grond pikken. Als je op de website YouTube zoekt naar 'Why Do Chickens Scratch and Peck the Ground?', verschijnt er een filmpje van bijna 4 minuten waarin dit proces goed te zien is.
- In vs. 148 wil de priester zeggen: 'In nomine patris et filii et spiritus sancti' (In de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest), maar hij komt niet verder dan 'In nomine patris et filii' (In de naam van de Vader, de Zoon) en kan het bezwerende kruisteken dus niet afmaken, want hij wordt onderbroken door de man met 'Toe maar'.
- In vs. 156 zegt de priester: 'bij al dat u mach deren'. Hij bedoelt daar alle boze geesten mee en vervolgens noemt hij een hele reeks boze geesten.
- De meest zinvolle interpretatie van het woord *cocketoysen* in vs. 159 is basilisken. Volgens de Dikke Van Dale is een basilisk een fabeldier, bestaande uit een slang met een hanenkop, evt. vleermuisvleugels en hanenpoten, en voortgekomen uit het ei van een haan, die door een slang bevrucht was.
- Vs. 162: 'ende bij den drollen int weer wegghen'. Hier zijn verschillende interpretaties voor gegeven. 1. Marcel van der Heijden (1972, p. 172) leest: trollen uit Noorwegen. Een drol ofwel een trol is in de noordse mythologie een boze geest, een demon, een duivel. 2. Pieter Leendertz (1907, p. 548) interpreteert vs. 162 als: 'geesten die in het onweer heen en weer trekken'.

NU NOCH (TOE MAAR) IN HEDENDAAGS NEDERLANDS

Nu noch (Toe maar)
Een genoeglijke klucht

Naar het handschrift 'Verzameling Theysbaert'

Hertaald in hedendaags Nederlands

door

Robert Castermans

Nu noch (Toe maar)

Een genoeglijke klucht voor vier personen, te weten de man, de buurman, de vrouw en de priester.

Eerste toneel

De man (vs. 1-11)

Voor degene die altijd ellende meemaakt en nooit meer een prettige dag beleeft, gaat de tijd helaas langzaam. Als ik buitenshuis ben, ervaar ik nog enig plezier, maar als ik thuis ben, lig ik aan de ketting. Ik word er zo liefdevol behandeld als een hond! Mijn vrouw deugt niet en speelt de hoer. Dat doet mij veel verdriet. Dit zou misschien nog wel te verdragen zijn eerlijk gezegd. Maar ze slaat me zo hard om de oren dat mijn ogen tranen van de pijn.

De buurman (vs. 12)

Buurman, hoe gaat het met je?

De man (vs. 12-13)

Beste buurman, wat moet ik doen? Mijn vrouw behandelt me zo slecht.

De buurman (vs. 14)

Ga je al vooruit?

De man (vs. 14-15)

Helaas! Het gaat met mij als een kip die scharrelt: achteruit.

De buurman (vs. 16)

Is er verder niets?

De man (vs. 16-17)

Mijn leven is als een streng garen die niet nog meer in de knoop kan zitten.

De buurman (vs. 18-20)

Ik zal je een foefje leren waarmee je een draai aan het gedrag van je vrouw kunt geven.

De man (vs. 21)

Haar gedrag veranderen? Ik heb al van alles geprobeerd.

De buurman (vs. 22)

Zowel goedschiks als kwaadschiks?

De man (vs. 22-23)

Ja, op allerlei manieren. Vriendelijk of niet, het ene hielp evenmin als het andere.

De buurman (vs. 24)

En ze blijft steeds even boosaardig?

De man (vs. 24-25)

Nee, juist niet, ze wordt hoe langer hoe kwaadwilliger.

De buurman (vs. 26)

Dan zal ik je nu een goede raad geven.

De man (vs. 27)

Zodat het beter gaat?

De buurman (vs. 27)

Zeker weten.

De man (vs. 28)

Toe, zeg het me dan.

De buurman (vs. 28-32)

Luister goed naar wat ik zeg! Als je thuiskomt en ze gaat zoals gewoonlijk tegen je tekeer, hoe ze ook slaat of wat ze ook doet, het belangrijkste is dat je steeds 'Toe maar' zegt.

De man (vs. 32-38)

Als dat zou helpen, dan moet ik dat tegen haar zeggen. Maar als ze aan me gaat trekken, of me gaat slaan of stompen en ik zou zeggen: 'Toe maar', dan weet ik heel zeker dat ze me dood zou slaan. Dat zou vergeefse moeite zijn. Ze zou zeggen: 'Hier, pak aan! Dat "Toe maar" komt je duur te staan!'

De buurman (vs. 38-39)

Daar moet je niet moeilijk over doen. Je moet het volhouden, door dik en dun.

De man (vs. 40)

Moet ik echt steeds 'Toe maar' zeggen?

De buurman (vs. 40)

Ja, iedere keer weer.

Nee eerwaarde, sinds kort zegt hij niets anders meer.

De priester (vs. 154-165)

Wel, vriend, voor uw genezing bezweer ik u en vraag ik u dringend bij alles wat u kwaad kan doen, bij boze geesten die 's nachts door de lucht rijden, bij huiselijke plaaggeesten die in de tuinen de klok doen klinken, bij basiliken, bij watergeesten, bij kwellende geesten in de nacht, bij boze geesten op tweesprongen, bij heksen die 's woensdags dansen en bij heksen die op een bezemsteel door de lucht vliegen, dat u eerlijk zegt wat u hindert of mankeert.

De man (vs. 166)

Toe maar.

De priester (vs. 166)

Wat? Kunt u niets anders zeggen?

De vrouw (vs. 167)

Nee, eerwaarde, dat kan hij beslist niet.

De priester (vs. 168-173)

Nou, dan bezweer ik u ook nog en vraag het u ook nog dringend bij de zonneboom en bij de maanboom, die Alexander tevergeefs met te weinig respect behandelde, en bij alle overleden priesters. En ik bezweer u en vraag het u dringend bij alle geesten die in het kasteel van Babylon verblijven.

De man (vs. 174)

Toe maar.

De priester (vs. 174-175)

BOERDEN

De eerste verzamelbundel boerden is die van Eelco Verwijs uit 1860. Eerder waren enkele boerden apart gepubliceerd. Vanwege de schunnige inhoud werd er niet veel aandacht aan de boerden geschonken. Eelco Verwijs schrijft dan ook in de 'Inleiding': 'Voorzeker zijn vele dier verhalen aanstootelijk, en bevatten veel wat "ver van de tong en het oor blijven moet" ' (Verwijs 1860, p. V). Hij verbaasde zich 'ten hoogste over de verregaande preutschheid van onzen Vlaamschen taalbroeder [nl. de Gentse hoogleraar Constant-Phillipe Serrure (1805-1872), die een aantal gedichten 'om den onzedelyken of onkieschen inhoud' niet in zijn *Vaderlandsch museum voor Nederduitsche letterkunde, oudheid en geschiedenis* gepubliceerd had, R.C.], eene preutschheid, allezins verklaarbaar, neen, uitdrukkelijk geëischt waar het eene lectuur geldt die voor het volk is, die in ieders handen, zoowel van jong en oud, van jongeling en jonkvrouwe komen kan, eene lectuur die algemeen verstaanbaar is; – doch is die preutschheid niet eenigszins belachelijk, waar het de wetenschap geldt, waar men op een veld komt, dat door betrekkelijk slechts weinigen wordt betreden' (ibidem, p. XI). Ergo: alles voor de wetenschap en de wetenschap voor alles!

Boerden zijn een subtype (ofwel subgenre: Theo Meder 1998, p. 79) van sproken. Een boerde is een kort, paarsgewijs rijmend verhaal bedoeld om het publiek te laten lachen. Het woord *boerde* is afgeleid van het Oudfranse woord *bourde* of *borde*, dat 'grap', 'scherts', 'klucht' of 'verzonnen verhaal' betekent. De erotiek overheerst in de boerden. Er treden overspelige vrouwen, sullige mannen en geile of hebzuchtige geestelijken in op. De schijnheilige vertegenwoordigers van de kerk zijn het mikpunt van spot. Ook fecalische grappen komen voor. De boerden zijn de Middelnederlandse equivalenten van de Franse *fabliaux* en de Duitse *Schwankmären* (= grappige sprookjes). Het woord *fabliau* is een Picardische nevenvorm van *fable*. Beide woorden zijn afgeleid van het Latijnse *fabula*, 'vertelling'. Bij het Nederlandse woord *fabel* denken we aan een vertelling waarin dieren zich menselijk gedragen, terwijl van veel fabliaus gezegd kan worden dat mensen zich er beestachtig in gedragen (Van Altena 1997, p. 7). De boerde heeft veel gemeen met de schuine mop. Dini Hogenelst (1991, p. 380) definieert een boerde als 'een *Middelnederlandse, paarsgewijs rijmende of strofische, korte, verhalende, komische tekst*. (Het komische is erin gelegen dat list een belangrijke rol speelt en/of dat iemand als gevolg van zijn domheid op enigerlei wijze te grazen wordt genomen.)'

De vertellers ontleenden de stof voor hun boerden aan de

mondellinge overlevering, aan een schriftelijke bron of ze verzonnen die zelf waarbij ze dankbaar gebruikmaakten van bekende motieven en thema's. Sommige boerden zijn bewerkingen van Oudfranse fabliaus. Een fabliau is een korte humoristische en gewaagde vertelling. De fabliaus werden tussen ongeveer 1190 en 1340 gedicht in voornamelijk Picardië, een streek in Noord-Frankrijk. Er zijn 127 fabliaus overgeleverd. Herman Pleij (2020, p. 339) schrijft over de fabliaus: 'Onder de Franse fabliaux komen "vaginamonologen" voor, maar dan in de meest letterlijke zin. Buiten de wil om van hun eigenares vertellen de vagina's van hofdames in het openbaar wat ze echt willen. Zo wordt er verhaald van een ridder "die kutten en konten aan het praten kon krijgen". En daar maakt hij steeds gebruik van, tot ontsteltenis van de betrokken dames. Fixatie op geslachtsdelen in absurde dimensies hoort als thema ook in dit genre thuis. Een priester komt aan in de stad Nesle. Daar ziet hij wonderschone meisjes op de balkons. Die nacht droomt hij van een "kutenmarkt", kennelijk aangestoken door de blik naar boven. Hij schaft zich daar een schaamdeel aan dat weezinwekkend stinkt, "als de poort van de hel".'

De Nederlandse schrijver en schilder Jan Cremer (1940) voert in zijn verhaal *De lollie van Mollie* de journalist Tommy Poodle ten tonele, die een geweldig idee heeft voor de voorpagina van de *Puddington Express*, een klein Engels krantje: 'Een interview met een kut!' Hij slaagt erin de kut van het fotomodel Mollie Jenkins te interviewen. Die kan daadwerkelijk praten. Het verhaal eindigt met een andere jongeman, die de eigenaar-directeur annex hoofdredacteur benadert met een fantastisch idee voor zijn krant: 'Een interview met een lul!' Mogelijk heeft Jan Cremer het fabliau *Le chevalier qui fit les cons parler* (De ridder die de kutten liet spreken) als inspiratiebron gebruikt. (Dit fabliau staat in Van Altena 1997, vagina 114-129 – mijn excuses, ik bedoel natuurlijk: pagina 114-129 – , getiteld 'De ridder die kutten aan de praat kon krijgen'.) Latere schrijvers hebben wel vaker hun stof ontleend aan fabliaus. *De lollie van Mollie* is buitengewoon scabreus. De kutten vliegen je gewoon om de oren. Ik vind het ook een erg grappige vertelling. In de fabliaus wordt de spot gedreven met de geestelijken. Jan Cremer doet dat ook. Hij laat Mollie Jenkins zeggen: 'Ja meneer Noodle, ik draag nu even een broekje in huis, want ik heb net visite gehad van meneer de pastoor en die is toch zo verstrooid dat hij vaak zijn hand tussen mijn benen steekt, omdat hij denkt dat het een wijwaterpotje is, vandaar.'

Ongeveer twee derde van de boerden eindigt met een moraal. Die heeft meestal de vorm van een wens, verwensing of praktisch advies. Zo worden gierigaards verwenst. Frits van Oostrom (2013,

boertige elementen, maar bevat ook lange betogende passages, en heeft als geheel mogelijk eerder gefunctioneerd als hekeldicht, waarin de corrupte rechtsgang wordt gelaakt.' Hij vindt dat *Vanden waghens* 'het midden houdt tussen een hekeldicht en een boerde' (ibidem, p. 300).

Hieronder bespreek ik de 19 boerden die Dini Hogenelst in haar proefschrift noemt.

1. *Dits vanden man die gherne dranc* (Dit gaat over de man die graag dronk)

Een man hield zo van de kroeg dat hij er de hele dag zuipend doorbracht. Zijn vrouw was woedend en ging tekeer als een briesende leeuw. Ze vervloekte zichzelf en de vader van haar kind. Volgens de ik-figuur bedoelde ze daar niet haar man mee. De man stond bij de deur en hoorde haar schelden, razen en tieren. Hij verstopte zich liever in de stal dan dat hij aanklopte. Zijn vrouw ging maar naar bed. Graag zou ze hem de volgende ochtend bij zijn vrienden in de kroeg of in de hoerenkast te schande maken. De man vroeg zijn vrouw hem binnen te laten. Hij zei dat hij inzag dat hij verkeerd bezig was, beloofde beterschap en bood zijn excuses aan. Hierdoor kalmeerde zij. Hij kleedde zich uit, kroop bij haar in bed en nam haar in zijn armen. Zo bracht hij haar weer tot rede. Als man moet je je nooit tot ruzie laten verleiden door je vrouw of wie dan ook. Laat haar maar uitrazen anders zul je je eer en rust verliezen. De volgende dag zat hij weer voor twaalf uur 's middags in de kroeg met zijn eerste glas, waarmee hij zijn vrienden aantoonde dat hij zijn huis heelhuids verlaten had. De ik-figuur vraagt wat te drinken, want hij zou nog eerder zijn vrouw verlaten dan levenslang zonder kroeg te moeten leven.

De moraal van deze boerde heeft de vorm van een advies: maak geen ruzie met je vrouw of wie dan ook, laat haar rustig uitrazen, anders verlies je je eer en rust. Het bewijs van deze moraal bevat een kwinkslag: 'Met beidene wan dese man den camp / met hoveschen worden' (vs. 187-188). 'Hoveschen worden' is een zinspel op de geslachtsdaad, waarmee de drinkebroer zijn vrouw wist te paaien. Verder impliceert het verhaal dat seksualiteit de grootste feeks temt (Lodder 1982, p. 41). Vgl. Herman Pleij (2020, p. 171): 'De al langer populaire les is dat je je vrouw geregeld een forse beurt moet geven, want dan houdt ze zich koest. Dat klinkt nog door in het moderne gezegde: "Happy wife, happy life".'

die bij de uitscheiding hiervan betrokken zijn, zoals de anus, en alles wat daarmee te maken heeft, zoals toiletten. In komedies in de klassieke oudheid, in Nederlandse komedies en andere komische literatuur in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd kwamen vaak poep-en-piesgrappen voor. Die verwekten veel hilariteit, maar tegenwoordig slaat poep-en-pieshumor niet meer aan. Bas Jongenelen (2019, p. 172) concludeert dat ‘het aantal grappen over poep in het corpus van humoristische teksten uit 1561 zeer beperkt [is]’. Hij bespreekt kort het spotgedicht ‘Knollebol’ (ibidem, p. 171). In deze spotprognosticatie (een parodie op de gedrukte jaarvoorspelling die in de 15de en 16de eeuw enorm populair was) van meester Malfus Knollebol is er een voorspelling over welke vruchten er geoogst zullen worden: ‘En wast er veel ayjuyns, loock en rapen, / Dat sal wel doen vijsten en den eers doen gapen’ (vs. 126-127) (Als er veel uien, knoflook en rapen zijn, dan zullen er ook veel scheten gelaten worden en zal de anus vaak openstaan). En in de winter zullen ‘Menich oudt wijf wel comen te baten / En menich camer schilderen hier en overal’ (vs. 189-190) (veel oude vrouwen overlast veroorzaken doordat zij het toilet onderspetteren met bruine ‘verf’, ofwel diarree). ‘Knollebol’ is te vinden in: *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest*, p. 80-99. Rederijkers hebben zelfs gedichten over schetenwedstrijden geschreven. ‘Nu segt wie heeft den prijs gewonnen’ (Zeg nu eens wie de prijs gewonnen heeft) is een refrein over een schetenwedstrijd tussen spinnende begijnen. Wie de hardste wind laat, wint drie peperkoeken. De eerste begijn laat zo’n harde wind dat de glasramen stukgaan (‘veest den glazen venstren in stucken’). De volgende begijn blaast een schuit stroomopwaarts tot in Balen (‘blies tegen stroom tot Balen een schuyte’). De derde doet alle spinrokkens door de schouw naar buiten waaien (‘veest al die spinrocken ten roockgat uute’). Numero vier veest een koe uit de stal tot in het kasteel bij Kakenburg. De vijfde begijn veest een walvis van Antwerpen tot in Arnemuiden. De zesde laat een windje waardoor alle klokken tot op zeven mijl in de omtrek storm gaan luiden. De zevende veest wel zeventig dijken kapot. Zo gaat het nog even door, totdat de laatste begijn een wind laat waarmee ze heel Egypte in puin legt (*De refreinenbundel van Jan van Doesborch*, p. 247-249 en Gerrij Komrij 1996, p. 757-759). ‘’t Es beter geveesten dan qualijck gevaren’ (Beter een scheet gelaten dan pijn in je buik) is een refrein uit 1525 van Anna Bijns over een schetenwedstrijd onder nonnen. De zusters worden van hun stoel geblazen (‘scheet al de susterkens van haren stoelen’). Zuster Kalle liet onlangs een scheet net als een koe: het hele huis stond van onder tot boven

kist. Haar man droeg haar op om de vrouw van haar minnaar te gaan halen en wel meteen. Toen de betreffende vrouw er was, verkrachtte hij haar op die kist. Na afloop wilde hij haar een sieraad geven. Hij deed de kist open en daarin trof de vrouw haar man aan. Die vervloekte ze. De heer des huizes zei tegen de man dat ze nu quitte stonden omdat ze het met elkaars vrouw hadden gedaan. Daarom stelde hij voor om aan het voorval geen ruchtbaarheid te geven en vrienden te blijven.

De moraal staat meteen aan het begin: ga bedachtzaam te werk, want kwaad wordt met kwaad vergolden.

Het hoofdmotief is overspel. Hiertegen wordt stelling genomen, waardoor de burgerlijke huwelijksmoraal bevestigd wordt. De bedrogen echtgenoot neemt wraak voor het overspel van zijn vrouw door de vrouw van haar minnaar te verkrachten op een kist waarin haar man zit. Dit werd in de middeleeuwen blijkbaar grappig gevonden, want het wordt omschreven als 'ene groete boerde' (vs. 5) en 'ene grote clute' (vs. 47).

Het verbergen van de minnaar was een klassieke list. Vrouwen hadden in de middeleeuwen de reputatie listige wezens te zijn en vrouwenlisten waren populair. Vgl. *Karel ende Elegast* vs. 899-900: 'Der vrouwen list es menichvout / Sijn si jonc oft zijn si out' (Vrouwen kennen veel listen, of ze jong zijn of oud). Maar in deze boerde weet de bedrogen echtgenoot zijn vrouw te betrappen en te overtroeven. De hoorndrager is geen sukkel, maar een held.

Komisch is de dubbelzinnigheid dat de verkrachte vrouw een sieraad beloofd wordt. Zij zal niet gedacht hebben dat ze haar overspelige man als geschenk krijgt.

5. *Een bispel van II clerken ene goede boerde* (Twee studenten als voorbeeld, Een goede boerde)

Twee studenten waren naar Parijs gegaan om te studeren en zochten er voor de nacht onderdak. Ze vroegen een man of die hun gastvrijheid kon bieden. Hij nam ze mee naar zijn huis. Toen een van de studenten zijn vrouw zag, raakte hij in vuur en vlam omdat ze heel knap was. Haar ogen fonkelden als kristal. De andere student viel op de dochter. Er stond een wieg met een kind. De vrouw pakte een pan om pap klaar te maken. Een van de studenten stal stiekem de ijzeren ring die aan de steel van de pan zat waarmee die ophangen kon worden. De man, heer Govert, merkte niet dat een student voortdurend zeer begerig naar zijn vrouw keek. Iedereen ging naar bed en de vrouw zette de wieg naast haar bed neer. Al snel waren de gastheer en zijn vrouw aan het ronken. De ene student stond op en ging naar de dochter. Hij versierde haar door haar het ringetje van de pan

te schenken en over haar vinger te schuiven, zeggende dat het een roodgouden ring was, die erg kostbaar was. Hij kroop bij haar in bed en had seks met haar. De andere student lag maar te verlangen naar de vrouw. Heer Govert ging zijn bed uit om te plassen. De tweede student ging daarop naar de wieg die het echtpaar altijd naast hun bed had staan. Hij pakte die op en zette die vlak naast zijn bed neer. Daarna ging hij naar het bed van de vrouw en bedreef hij de liefde met haar. Zij dacht dat het haar man was met wie ze seks had en liet hem daarom zijn gang gaan. Toen heer Govert terugkwam van het toilet, zocht hij op de tast de wieg en kroop hij in het bed naast de wieg. Zo kwam hij terecht in het bed van zijn gasten. Ondertussen had de student volop seks met de vrouw. Drie keer bespeelde hij haar gevoeligste plekje en 'heer Govert' bofte maar dat hij getrouwd was met zo'n lekker stuk dat prima wist hoe ze zijn leuter moest behandelen. Ze complimenteerde 'haar man' dat hij ondanks zijn leeftijd een erectie had om trots op te zijn. Toen de andere student klaar was met de dochter, ging hij terug naar zijn bed, maar hij belandde bij heer Govert in bed. Hij dacht dat het zijn makker was. Daarom zei hij tegen hem dat hij de dochter een goeie beurt had gegeven, hij had haar stevig gepenetreerd. Zo kwam heer Govert achter het bedrog en hij sloeg de student vol in het gezicht. Er ontstond een vechtpartij. De vrouw werd wakker en dacht dat de twee studenten met elkaar aan het vechten waren. Daarom zei zij tegen 'haar man' dat hij de twee studenten uit elkaar moest halen, maar dat hij wel zijn handen voor z'n ballen moest houden zodat die niet beschadigd zouden raken want die hadden haar zojuist weer goed bevredigd. De tweede student schoot zijn makker te hulp en samen sloegen ze de boer in elkaar. Toen het begon te dagen, vertrokken de studenten, heer Govert met pijn in zijn leden achterlatend. De moraal: je moet wellustige vrouwen niet al te zeer vertrouwen, evenmin als geestelijken, want als je je in het zweet werkt voor je dagelijks brood, heb je nog nauwelijks energie over voor de liefde en dan staan er altijd studenten klaar om zich aan getrouwde vrouwen te geven en op hun kosten te leven. En als er kinderen van komen, erkennen ze die niet.

Nadat er een vechtpartij is ontstaan tussen heer Govert en een van de studenten, staat er in vs. 188: 'Elc hadde van wapene een ansichte.' Eelco Verwijs (1860, p. 56) weet niet wat met 'wapene' bedoeld wordt, want hij plaatst er een vraagteken achter. Cornelis Kruyskamp (1957, p. 43) merkt over vs. 188 op: 'De zin van dit vs. is niet duidelijk; misschien: elk had tot wapen (blazoën) zijn aangezicht.' Peter Beidler (2003, p. 64) vertaalt vs. 188 in het

Engels met: 'Each aimed at the other's weapons.' In een voetnoot licht hij toe: 'The word "wapene" can refer to the genitals as "weapons" of a kind. In any case, the clerk and the host are clearly "fighting dirty", as the next several lines show.'

6. *Vanden cnape van Dordrecht ene sotte boerde* (Over de jongen uit Dordrecht, Een zotte boerde)

Een man met mooi lang haar uit Dordrecht viel op omdat hij kwistig was met geld. De baljuw en zijn dienaren hielden hem in de gaten omdat ze wilden weten hoe hij aan al dat geld kwam. Op straat sprak de baljuw hem aan om hem te vragen hoe hij zijn geld verdiende. Dat zou hij vertellen als het onder hen zou blijven. Hij zei dat hij voor geld met allerlei vrouwen naar bed ging. De baljuw geloofde hem niet, maar hij mocht van de gigolo komen kijken. Een oude vrouw die aan beide benen mank was, benaderde de prostitué en vroeg hem om haar seksueel te bevredigen. Hij ving daar twintig pond voor. Drie dagen later vertelde de baljuw zijn gasten over de mannelijke hoer tijdens een familiedinertje bij hem thuis. De vrouw van de baljuw vroeg aan de dienstmeid om de gigolo op te sporen omdat ze wel een keer van zijn diensten gebruik wilde maken. Iedere nacht hield de baljuw met zijn dienaren in de stad de wacht. Ondertussen lag de gigolo in bed bij zijn vrouw om haar te verwennen. Ze complimenteerde hem dat hij het goed kon en het lekkerder deed dan haar man. Bij het aanbreken van de dag vroeg ze hem weg te gaan. De gigolo moest een dag later zijn geld komen halen, maar hij wilde contant betaald worden. Eerder zou hij niet weggaan. De vrouw schrok omdat haar man even later zou komen. Toen de baljuw thuiskwam, kleepte hij zich uit en wilde hij naar bed gaan. Tot zijn schrik zag hij de gigolo in zijn bed. Hij vroeg hem wat hij daar deed. De gigolo antwoordde dat hij zijn werk gedaan had. De baljuw zei dat hij zijn kleren aan moest doen en weg moest gaan, maar de gigolo wilde pas gaan als hij betaald werd, waarop de baljuw hem twintig pond betaalde en hem vroeg om hem niet te schande te maken.

In deze boerde is de baljuw het slachtoffer. Hoogstwaarschijnlijk is dat een bewuste keuze van de boerdendichter geweest. De baljuw was vroeger een rechterlijke ambtenaar die verantwoordelijk was voor de openbare orde, maar baljuws hadden in de maatschappelijke realiteit een bijzonder slechte reputatie. Ze werden door de bevolking onder andere beschuldigd van willekeurige aanhouding gevolgd door opsluiting voor onbepaalde tijd, geweldpleging, diefstal, afpersing en corruptie (Lodder 1991, p. 220). Als de baljuw op straat de

nog in bed. Daarom gaf hij de zij spek aan zijn dienstmeid. De priester had gedacht dat hij naast zijn twee varkens nog een zij spek erbij zou krijgen. Toen hij de zij spek naast de twee varkens wilde hangen, ontdekte hij dat de dief hem had beetgenomen. Voor straf wilde hij hem laten ophangen. De jongen zei dat dit onmogelijk was omdat de priester hem al absolutie had verleend voor deze diefstal. De ik-figuur wil dat iedereen die zich met smeergeld laat omkopen, te grazen wordt genomen. Een ieder moet de naam Willem van Hildegasberch onthouden, want die heeft dit gedicht geschreven.

Deze boerde is een paasgedicht. Hiermee sluit Willem van Hildegasberch aan bij de traditie van de *risus paschalis*, de paaslach, de wijdverbreide gewoonte in de late middeleeuwen om de paasprek op te luisteren met komische verhaaltjes. Willem vertelt in de inleiding dat mensen met Pasen biechten en hun zonden gedenken. Het publiek krijgt te horen hoe het niet moet. De biecht wordt van twee kanten misbruikt. Een jongen gaat biechten, maar wil hierna een geslacht varken stelen. Hij biedt de priester de helft van het gestolene aan als die hem vooraf absolveert. Voor de vorm sputtert de priester tegen, maar hij laat zich omkopen en geeft toestemming voor de diefstal. Dit toont zijn schijnheiligheid aan. De priester houdt er een dubbele moraal op na, want dat een ander bestolen wordt, vindt hij klaarblijkelijk niet erg, maar als hij erachter komt dat hijzelf bestolen is, wordt hij zo woedend dat hij de jongen dreigt op te laten hangen. De hebzucht en corruptie van de priester worden treffend aan de kaak gesteld.

Theo Meder (1991, p. 339) stelt: 'Willem toont weinig sympathie voor de jeugdige delinquent [...]. De jongen krijgt weliswaar berouw en gaat biechten, maar van oprecht berouw kan geen sprake zijn: hiervoor bleek al dat Willem bij oprecht berouw ook eist dat men zijn zondige gewoontes afzweert. De dief kondigt daarentegen nota bene tijdens de biecht zijn volgende misdaad aan en durft daar nog absolutie voor te vragen ook. Echter, dat de dief de biecht wil misbruiken is laakbaar, maar dat de biechtvader erin toestemt is nog veel afkeurenswaardiger. De sacramenten zouden bij een priester toch in goede handen moeten zijn. Willems afkeer richt zich dan ook voornamelijk op het gedrag van de paap. De dief mag 'loes' [= listig, onbetrouwbaar, R.C.] zijn, de paap is 'ghier' [= hebzuchtig, geldzuchtig, R.C.] (vs. 64). De priester bezondigt zich aan simonie [= gesjacher in geestelijke goederen of ambten, R.C.], hij ontheiligt het sacrament uit hebzucht.'

Naast het motief van de bedrogen geestelijke (in vs. 215 vindt

goed. Toen klopte de pastoor aan. Hij was knotsgeil. Willem was echter nog niet weg. Daarom verstopte Heile hem in een bak die aan de hanenbalk hing. Ze liet de pastoor binnen en verwende hem uitbundig. Zijn klokkenspel luidde drie keer. Hierna begon hij over het einde der tijden te vertellen. God zou spoedig de wereld verdoemen met water en vuur. Toen klopte Hugo, de smid, aan. Heile maakte hem wijs dat ze zich niet goed voelde. Daarop vroeg Hugo of hij haar dan even op haar mond mocht kussen. Heile verzocht de pastoor om Hugo zijn achterste te laten kussen. Die zou de blote kont van de pastoor voor de mond van Heile aanzien. De pastoor stond op en hing zijn billen uit het raam, waarna Hugo zijn aars kuste. Dat deed hij zo hartstochtelijk dat zijn neus in het gat van de pastoor gleed. Spoedig begreep hij dat hij erin was gestonken. Hij was niet zo stom dat hij niet had gevoeld en geroken dat hij een reet gekust had. Woedend ging hij naar zijn smederij vlakbij, pakte een ijzeren staaf en maakte die heet in het vuur. Toen die roodgloeiend was, ging hij terug naar Heile en riep dat ze hem binnen moest laten. Als ze dat niet zou doen, zou hij haar op haar mond kussen. De pastoor plaatste opnieuw zijn billenpartij uit het raam. De smid stak de pastoor zonder blikken of blozen de gloeiend hete pook in zijn kont. Luidkeels schreeuwde hij om water. Willem, die verstopt zat in de bak, hoorde dit en dacht dat het einde der tijden was aangebroken. Iedereen zou door de zondvloed verdrinken. Willem hoopte veilig te blijven drijven in de bak. Daarom sneed hij met een mes het touw door waarmee de bak aan de hanenbalk was vastgebonden. Toen hij neerplofte op de grond, brak hij zijn arm en dijbeen. De pastoor meende dat de duivel neerdaalde en vluchtte de beerput in. Later werd erover gesproken hoe hij volledig onder de stront thuis was gekomen. Hij had beter thuis kunnen blijven om het benedicamus te zingen. Wie zich met hoeren inlaat, kan schade en schande verwachten. De klanten van Heile is dat pijnlijk duidelijk geworden.

Net als Fred Lodder (1997, p. 82, 88, 144, 145 en 153-155), Herman Pleij (2020, p. 101), Frits van Oostrom (2013, p. 422 en 426), Dini Hogenelst (1997b, p. 200), Ludo Jongen (1995, p. 50) en Peter Beidler (2005, p. 258, 260, 265 en 266 en 2003, p. 25) interpreteer ik Heile uit Beersel als een prostituee. Per slot van rekening wordt over Heile gezegd in vs. 18: 'Die hare dicke maecte veile' (die haar dikke pruim verkocht). Vgl. MNW 8, 1356, s.v. *veile*: '(veil, vele) [...] te koop [...]' Ene harde goede ghesellinne, ... die hare dicke maecte veile (*prijs gaf*) goeden gesellen, dien sijs onste, *Onuitg. Boerden f. 330b* (vgl. ndl. "eene *veile* deern"). Volgens de Dikke Van

Dale is *veile liefde* ‘prostitutie’ en een *veile deerne* of een *veile vrouw* een ‘prostituee’. Theo Meder (1997, p. 172) ziet geen prostituee in haar: ‘In mijn optiek is Heile gewoon een wellustige (ongehuwde?) vrouw, die er verscheidene minnaars op nahoudt. Dit kan de vragen beantwoorden waarmee Lodder blijft zitten: “Waarom werkt Heile de mannen, die keurig op tijd verschijnen, niet tijdig de deur uit? Waarom wil ze Hughe niet ontvangen?” (p. 154). De reden is dat ze geen professional is: ze mint niet tegen betaling, maar uit liefhebberij.’

De naam *Heile* heeft in deze boerde een ironische lading. Het bezoek aan Heile is voor de drie mannen allesbehalve *heil*-zaam (*zegen*-rijk). Het woord *heil* betekent naast ‘zegen’ ook ‘genezing’. De drie mannen zijn genezen van een prostitueebezoek.

Het benedicamus was in de middeleeuwen een liturgische zang. De Latijnse woorden *benedicamus Domino* betekenen ‘Laten wij de Heer prijzen’.

De drie mannen vragen Heile in vs. 25 om ‘vriendschap’. Het woord *vriendschap* heeft hier een pregnante betekenis. Er wordt seksueel contact mee bedoeld. Tegenwoordig wordt *vriendschap* ook nog in deze betekenis pregnant gebruikt, bijvoorbeeld een echtpaar dat een ander echtpaar zoekt voor ‘moderne vriendschap’. De man en vrouw willen dan partnerruil met een ander stel.

In vs. 76-77 staat: ‘ende als die wickewake / driewerf hadden gheslaghen’. Het klokkenspel van de pastoor had drie keer geluid. Daarmee wordt aangegeven dat hij drie keer was klaargekomen. Het woord *wickewake* klinkt grappig. Het is tevens een hapax legomenon: het komt alleen in deze context voor en nergens anders in het Middelnederlands. De grap is ook dat drie een heilig getal is. Denk aan de Drie-eenheid. Daarnaast wordt de pastoor neergezet als een zeer potente jongen. Hij kan drie keer achter elkaar klaarkomen. Er zijn relatief gezien maar weinig mannen die hem dat nadoen. In vs. 55 wordt de pastoor ook omschreven als bloedgeil: ‘doe quam die pape met fieren sinne’. De pastoor is dus een wellustige en potente man, die zich er bovendien niet voor schaamt om naar de hoeren te gaan.

Ludo Jongen (1995, p. 7-8) vertelt een mop over een pastoor die hier naadloos op aansluit. Jantje loopt op een woensdagmiddag toevallig langs een bordeel. Hij ziet een man naar buiten komen, tegen wie hij zegt: ‘Ik weet lekker wat u daar gedaan hebt!’ ‘Ssst,’ zegt de man met gedempte stem, ‘hier heb je twee euro. Maar niks verder vertellen.’ Een kwartier later ziet Jantje diezelfde man een huis binnengaan. Jantje roept: ‘Nou

man vertrouwde dit niet. De vrouw en de jongen spraken af dat zij haar man acht gulden zou geven en zou zeggen dat de jongen haar die had gegeven om haar die nacht in de tuin te ontmoeten. Zij zou haar man overreden om zich te verkleden als vrouw en de jongen in haar plaats op te wachten. Ondertussen konden de vrouw en de jongen de liefde bedrijven. Na de seks trok de jongen met een knuppel naar de tuin om de als vrouw verklede waard, de 'ontrouwe vrouw', een geduchte afrossing te geven. De jongen had haar zogenaamd naar de tuin gelokt om haar trouw op de proef te stellen. De man begreep dat zijn vrouw en de jongen te vertrouwen waren. Met z'n drieën bouwden ze een feestje op de goede afloop. De vrouw had twee mannen onder de duim.

Deze boerde begint met een bekend ironisch procedé: berispen door te prijzen. De verteller prijst een vrouw die haar man kan bedriegen terwijl hij in de waan verkeert dat hij haar afgod is. Op die manier wordt de norm van een trouwe vrouw gesteld.

Het motief van de afranseling komt hier ook voor. De echtgenoot laat zich door zijn vrouw overhalen om in vrouwenkleren in de tuin op de minnaar, die zich aan zijn vrouw opgedrongen zou hebben, te wachten. De tuin wordt omschreven als een locus amoenus: een boomgaard (vs. 38) met volop groen (vs. 28) en een prieel (vs. 24). Normaal ontmoet een man daar zijn geliefde, maar terwijl de als vrouw verklede echtgenoot er zit te wachten, is zijn vrouw met haar minnaar samen, die daarna de echtgenoot met een knuppel een pak slaag geeft vanwege 'haar' ontrouw. Hierna is de echtgenoot overtuigd van de trouw van zijn vrouw. Hij is de sukkel en wordt dan ook omschreven als een gek (vs. 33), een ezel (vs. 33 en 51) en een goede man (vs. 41), waarbij *goed* ironisch bedoeld is.

17. *Sint dat wi vrouwen garen* (Zolang wij vrouwen begeren)

Hoezeer mannen vrouwen ook vleien, als ze geen geld hebben, is al hun moeite tevergeefs, tenzij ze over vossenslimheden beschikken. Er waren twee ridders, de een was edel maar arm, de ander was gierig en niet geïnteresseerd in toernooien maar rijk. Ze waren beiden verliefd op een rijke en knappe weduwe. Uiteraard ging haar voorkeur uit naar de rijke ridder. Terwijl de arme ridder haar vertelde wat hij om haar geleden had, kondigde een schildknaap de komst van zijn heer aan. Voor deze rijke ridder nam de vrouw wel de moeite om zich mooi op te maken en een lekkere maaltijd te laten bereiden. De arme ridder kon niet aanzien hoe vriendelijk zijn rivaal door de vrouw ontvangen werd. Hij zon op een list. In de hof sneed hij een zeer buigzame tak van

verlost God degenen die Hem liefhebben, altijd uit hun nood.

Dit is een tekst uit het Comburgse handschrift. Hij is te vinden in *Het Comburgse handschrift*, band 2, p. 1222-1224.

In deze boerde wordt de spot gedreven met dorpelingen die erg onwetend of naïef ('onnoesel zeere') zijn. De dorpsbewoner en zijn vrouw denken namelijk dat God doodgeslagen is, terwijl God onsterfelijk is.

Nog 5 'boerden' ofwel komische vertellingen

De bloemlezing van Cornelis Kruyskamp, *De Middelnederlandse boerden*, bevat 19 boerden en die van Eelco Verwijs, *Dit syn X goede boerden*, bevat er 10, zoals de titel ook aangeeft. De volgende 5 boerden zijn in beide bloemlezingen opgenomen, terwijl Dini Hogenelst die niet noemt en dus niet als boerden typeert:

1. *Dmeisken metten sconen vlechtken* (58 versregels)
2. *Ene boerde* (15 versregels)
3. *Van eenre baghinen ene goede boerde* (55 versregels)
4. *Dits vanden tanden* (30 versregels)
5. *Dit es de frenesie* (94 versregels)

Deze 5 'boerden' zal ik weergeven in het Middelnederlands en in het hedendaags Nederlands. Ik heb gekozen voor een vertaling in doorlopend proza ter wille van de begrijpelijkheid en leesbaarheid. Verder zal ik ze toelichten.

1. *Dmeisken metten sconen vlechtken* (Het meisje met de mooie vlechtjes)
Dit gedicht is nummer 21 in het Hulthemse handschrift:

*Mi doet alte sere verlanghen
Dmeisken dat mi es ontganghen
Joncfrouwe al vander herten mijn
In mijn herte soe spandi crone
Ic plach bi hare te sine ghewoene
Maer nu moetic van haer sijn
Si es alte scone een schijn
Ende si heeft alte scone vlechtken
Dat clein proper suverlec wechtken*

*Si es soe vaste in mi gheplant
Dat si van mi die over hant
Heeft soe waer ic henen ben*

Ik moet haar ten dienste staan en haar voor altijd onderdanig zijn, waarheen ik mij ook begeef, want mijn begeerte gaat zo vurig uit naar het meisje van wie we spreken. Ik bemin haar hoe langer hoe meer, want van haar hangen mijn leven en eer af. Zij is dan ook altijd in mijn gedachten, dat klein, fijn, lief schatje, zij heeft zulke mooie vlechtjes.

Nota

Dit gedicht doet mij al te hevig verlangen.

Bevat 58 versregels.

De auteur is niet bekend. *Het meisje met de mooie vlechtjes* is een ballade van zes coupletten, twee van 9 en vier van 10 versregels. Een ballade is een kort verhalend lied dat vaak een tragische afloop heeft. Het droevige aspect is dat het meisje de ik-figuur verlaten heeft terwijl hij al te hevig naar haar verlangt. *Het meisje met de mooie vlechtjes* is een parodie op de hoofse minnellyriek. Het begin is hoofs. De verteller of zanger treurt over een verdwenen geliefde. De opsomming van haar uiterlijke schoonheden en haar deugden weerspiegelt het middeleeuwse schoonheidsideaal. Ze heeft vuurrode lippen en wangen, slanke handen, ivoorwitte tanden, een sneeuwwitte huid, vurig brandende ogen, een slanke taille en kleine ronde borsten. Een gebruinde huid was niet in de mode in de middeleeuwen. Dat was iets voor arbeiders. Die waren bruin omdat ze op het land moesten werken. Dan zondigt de dichter tegen de hoofse etiquette door over het schaamhaar en de genitaliën van de jonge vrouw te spreken. Want waar draait het om ondanks al die mooie hoofse woorden en manieren? Om seks. Hoe krijg ik deze dame het bed in?

2. *Ene boerde* (Een boerde)

Dit tekstje komt voor in het handschrift-Van Hulthem als nummer 126:

*Ic quam gegaen met liste
Daer ic mijn suete lief wiste
Ic sprac lief waer biste
Waet maecste cacste of piste
Nenic ic sitte hier bachten een kiste
Ende rape eyeren uut enen niste
Mijn hant hebbic beslabd met giste
Daer ic ene tonne biers omme quiste
Si nam enen pot daer si in piste*

*Arm in arm boven haren danc
Dat fundament was hem te cranc
Men riep deus wat compt daer gesprongen
Het dunct mi sijn een heilich sanc
Joncfrouwe es dit qualijc gesongen
Ene baghine vragede wat sijn die dinge
In sacher noit gheen in ons convent
Die selke loecte doer den vingher
Si maecten [al] willens blent
Die ene sprac hets ons bekent
Dat wi de werelt selen meren
Soe menich baghine dat men vint
Die dit spel gerne soudén leren
Dese jonghelinc es van danen gegaen
Ende dese baghine waert omgemuert
In groten rouwe vaste bevaen
Want dat laken was ghescuert
In groter scaden was si becoert
Nochtan en mochse niet droever bliven
Men spracker af weder ende voert*

In hedendaags Nederlands:

Ik wil jullie vertellen over een begijn. Luister naar de grappige dingen die gebeurd zijn in het begijnhof de Wijngaard in Brussel. Op de bovenste verdieping waren ze flink aan het wippen. Plotseling schrokken ze, want hun overkwam iets onverwachts. Ze waren elkaar intiem aan het kussen, want begijnen zijn graag onder de gordel bezig. De begijn zei: 'Ik zou me schamen als iemand zou zien dat mijn bed overhoop lag.' Toen overlegden ze met elkaar. Ze gingen verder met wippen vóór het bed. Ze stonden allebei in vuur en vlam. Daarom wilden ze het liefdesvuur gaan blussen. De begijn ontving van anderen keiharde penisstoten en ze bewoog krachtig mee. Toen ze zo hard als ze konden aan het wippen waren, vielen ze allebei – voordat ze hun hoogtepunt hadden bereikt – naar beneden. Omdat de zoldervloer te zwak was, zakten ze erdoorheen. Precies zoals ze boven de hoofden van alle aanwezigen hadden gelegen, zo vielen ze naar beneden. Zonder dat ze dat wilden, lagen ze beneden ineengestrengeld op het laken. Men riep: 'Mijn God, wat komt hier tevoorschijn?' Het lijkt me een vroom lied, dames. Kan het kwaad dat men zoiets zingt? Een van de begijnen vroeg: 'Wat zijn dit voor zaken? Zoiets heb ik nog nooit gezien in ons convent.' Sommigen keken achter hun hand en deden net alsof

*Een spel dat wel vremde sceen
Een bogaert dede ere baghine
Ene alte grote medicine
Daer men af spreect in menech lant
Want hi toech haer ute enen tant
In wiste niet wat beesten het waren
Der weert namic minen vaert
Ene baghine sagic haer baren
Ende op hare enen bogaert
Si lach stilder dan een steen
Ende hi wriemelde al in een
Soe dat hi mi moede dochte in schine
Hi gaf haer ene discipline
Doen seide hi te mi rijt wech te hant
Ic trecke haer ute maer enen tant
Ic sprac god moet u bewaren
Van mi en dorfdi niet sijn vervaert
Om mi en dorfdi oec niet sparen
Want ic ben u vrient mergaert
Ende emmer lach hi ende green
Ende sprac al liggic hier tusschen haer been
Ic hebbe al die meeste pine
Hi ware wel vol van venine
Die aerch hadde in dit samblant
Ic trecke haer ute maer enen tant*

Amen. XXX verse

In hedendaags Nederlands:

Buiten Brussel ging ik een ritje maken op mijn zwarte paard. Ik kwam naast het slot Berghe in de wijngaard twee mensen tegen die plezier hadden. Ze speelden er met z'n tweeën een spel dat erg vreemd leek. Hij gaf haar een stevige behandeling, waarover men het veel heeft, want hij trok haar een tand. Ik wist niet wat voor beesten het waren. Ik reed ernaartoe. Een beginn doemde op en op haar lag een begard. Zij lag stiller dan een steen en hij zwoegde aan één stuk door. Het leek me dan ook dat hij moe was. Hij gaf haar een pijnlijke behandeling. Toen zei hij tegen mij: 'Rij onmiddellijk door. Ik trek alleen maar een tand bij haar.' Ik zei: 'Moge God je bewaren. Voor mij hoeft je niet bang te zijn, voor mij hoeft je ook niet op te houden, want ik ben je vriend Mergaert.' Hij lachte en grijsde voortdurend. Hij zei: 'Ik lig hier wel tussen haar benen, maar ik ben hard aan het werk.' Hij was één en al

Het solliciteren naar seks door drie ‘susterkens’ komt ook voor in het humoristische refrein *Tis haest comen alst ooc wil ghelucken* (Het dient haastig te gebeuren als het tot succes moet leiden). Een ‘paterken’ zegt tegen drie nonnen dat diegene die het knapste kunstje weet te vertonen, met hem naar bed mag. Vervolgens dingen de drie nonnen naar de seksuele gunsten van de pater. Het eerste zusterke tilt haar been op en pist door het oog van een naald, maar ze pist ook in de schoenen van de pater. Het tweede zusterke legt vijf olieaadjes op een dobbelsteen met de bedoeling alleen het middelste weg te blazen door te ‘vijsten’, een wind te laten. Ze blaast het zaadje echter recht in het oog van de toekijkende pater. Het derde zusterke zal een noot met haar grote teen over haar hoofd werpen om die vervolgens in haar achterste op te vangen. Maar ze knijpt haar billen zo krachtig samen dat ze de noot kraakt en de pit in de mond van de pater schiet. Iedere non vindt dat zij seks met de pater verdiend heeft, maar door deze missers vindt hij dat geen van drieën voor de beloning in aanmerking komt. De drie nonnen zijn toen erg kwaad op de pater afgestapt ‘en hebben hem sijn hooft ontwee geslagen’, en hebben hem de schedel ingeslagen (*De refreinenbundel van Jan van Doesborch*, p. 239-241). Bas Jongenelen houdt op <https://www.youtube.com/watch?v=zNzCDT0aKDw> een presentatie van vijf en een halve minuut over dit grappige gedicht.

5. *Dit es de frenesie* (Wat een waanzin)

Deze zonderlinge tekst staat in het zogeheten Amsterdamse Rose-handschrift van omstreeks 1325 (zie Afbeelding 1 voor een scan van *Dit es de frenesie*) en is in 1827 voor het eerst uitgegeven door Jan Frans Willems in *Mengelingen van vaderlandschen inhoud*:

*Het dicht al dat lepel lect
Waendi dat ic bem vergeet
Dat ic oec niet dichte ende make
Des nachts als ic niet en vake
Menichgen als hi slaept
Sijn ers herde wide gaept
Ende blaest alse ene bosine
Ay ute vercorne fine
Des es leden menichgen dach
Dat mi u minne int herte lach
Ende gine wilt mijns niet ontfarmen
Dicken hebbedi doen verwarmen*

Mijn herte ende gemaect cout
Om u bem ic worden out
Ende graeu alse ene catte
Ende gine achtet dit no datte
Ocht u minne mi sterven daede
Wie soude mi betren die scaede
Lachtijns maecti u sceren
So willics mi af keren
Want hine dult algader niet
Die te halven wege weder tiet
Anders waric in dole
Nu liggic te parijs ter scole
Ende bem daer een studant
Selden coemt mi boec in die hant
Maer ic lere ontginnen pasteiden
Bem ic dan ter quader weiden
Es een quaet dorp dan parijs
Ic wedde sinc ter sijs
Nochtan eysch ic toe twee aes
Die seide dat ic ware .i. dwaes
Hine ware mi niet willecome
Alsic dan weder thus come
So bem ic meester vander arten
Ende wille eten vleesch ende tarten
Ende hebbe gewonden den croec
Ic soude node stoeten een loec
Maer ic songe wel een montet
Int leste hebbic an een net
Ende bem een everardijn
Ic dronke gerne goeden wijn
Maer ic en weet waermet copen
Dus moet ic achter lande lopen
Te minen moyen te minen maegen
Die mijn ongeval luttel claegen
So hebbic die provende met gewelde
Tusschen couden berge ende biester velde
So coemt een ander ende wilse mi nemen
Gaet ten biscop van bremen
Hi sal u te rechte houden
Soe leecht ment in de vouden
Dat ic en behoude niet
Dus es den menichgen gesciet
Die sonder recht tsine verloes
Want dat paepscap es al loes

*Ende constu spreken geen latijn
Ay here een florijn
Es daer beter geloeft mi des
Dan een sac vol latijns es
Dit coemt al bi symonien
Nu willic scone vrouwen vrien
Ende moet gelt kosten mede
Al.....[-ede]
Mi bliv.....[-ebben]
Die duvel soude mi bet hebben
Want ic bem al sonder goet
Ende ligge onder voet
Ki bien fra bien ara
Waendi dat ic dat niet en versta
Hets walsch dat gi spreect
Gi hebt mi uten slape gewect
Wel leede moete u gescien
Ic hebbe in minen drome gesien
Een calf singen messe
En kende lettren niet sesse
Ende het wart cardinael te rome
Ende was den paeus willecome
Want het was sire suster kint
Dus es die werelt nu gescint
Het vercochte om gelt pardoen
Ic sach een kint kerstin doen
Van enen pape in kempin lande
Ende onder des papen hande
So wort dat kint een geet
Hine gaver niet omme enen dreet
Dattie dinc bet vore
Wat wijt mi dese hoere
Si clapt mi mijn hoeft ontwee
Deus mi es herde wee
Ende legt mi over dander side
Mi dunct alenen dat ic ride
Alse nu langes alse nu dwers
Op eens graeus moencs ers*

In hedendaags Nederlands:

Iedereen die met een lepel kan eten, maakt tegenwoordig gedichten. Denk je dat ik gek ben, dat ik ook niet dicht 's nachts als ik niet slaap? Veel mensen laten hun aars wagenwijd open

tevorens niet beter had nagedacht. Wat verwijt deze hoer mij? Ze kletst me de oren van mijn hoofd – Wel God allemachtig! Ik word gek van haar! – en ze legt mij op mijn andere zijde. Het is net alsof ik nu weer in de lengte, dan weer in de breedte op de reet van een bedelmonnik rijd. [Hierna volgde een nieuw blad, dat uitgesneden is. Waarschijnlijk vanwege verdere gedetailleerde beschrijvingen van seksuele handelingen.]

Met ‘al dat lepel lect’ (vs. 1) wordt Jan en alleman bedoeld; *lepel lecken* betekent letterlijk ‘een lepel aflikken’ of ‘met een lepel eten’.

In vs. 15 staat: ‘graeu als ene catte’. Als je “grijs als een kat” googelt, krijg je maar één hit: het *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* en daarin wordt verwezen naar vs. 15 van *Dit es de frenesie*; zie *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*, [dl.] F - Ka, p. 325. Tegenwoordig zeggen we ‘zo grijs als een duif’ (of ‘duifgrijs’), ‘zo grijs als een muis’ (of ‘muisgrijs’) of ‘zo grijs als staal’ (of ‘staalgrijs’).

De vs. 30-31, ‘Ic wedde sinc ter sijs [= cinq contre six, R.C.] / Nochtan eysch ic toe twee aes [de aas is de één in het dobbelspel, R.C.]’, zijn enigszins cryptisch. Cornelis Kruyskamp (1957, p. 97) geeft als annotatie: ‘30/1. ik durf wel wedden zes ogen te gooien tegen iem. die vijf gegooit heeft, m.a.w. het grootste risico te nemen om staande te houden dat het zo is; het volgende vs. houdt blijkbaar een restrictie in, misschien: met het voorbehoud dat ik eerst twee azen mag gooien.’

Magister artium ofwel meester in de vrije kunsten was een titel voor een student die een opleiding in de (*septem*) *artes liberales* had voltooid. De (zeven) vrije kunsten bestonden uit het trivium (grammatica, dialectica en retorica) en het quadrivium (muziek, aritmetica, geometrie en astronomie). De opkomst van universiteiten in de 12de eeuw bracht theologie, filosofie, rechtsgeleerdheid en geneeskunde als nieuwe vakken met zich mee.

Een motet was in de middeleeuwen een kerkelijke zang. Het kon ook een drinklied betekenen. De vs. 38 en 39, ‘Ic soude node stoeten een loec / Maer ic songe wel een montet’, zijn moeilijk te interpreteren; zie MNW 4, 765: ‘Ic soude node stooten een looc (*ik zou niet graag look stampen*, d.i. *iemand aan het schreien maken?*), maer ic songe wel een montet (*een vroolijk liedje?*), Boerden IX, 38 (vgl. de aant. bl. 49; òf is de bedoeling: *ik zou niet graag uien voor mijn middagmaal klaar maken?* Vgl. vs. 36: “ic wille eten vleesch ende tarten”).’ Cornelis Kruyskamp (1957, p. 97) geeft als annotaties bij beide versregels: ‘38. *stoeten een*

that his love will surely kill him [...]. He eventually leaves his mistress for the fleshpots [= bordelen, R.C.] of Paris, reflecting that “it is not altogether stupid / If you turn back at halfway” (lines 21-2).’

Jan Houtsma schrijft in zijn analyse op internet (gepost op 21 juni 2019) dat hij geneigd is deze tekst te zien ‘als een staaltje van nonsenspoëzie’. Hij vindt dat Ben Parsons en Bas Jongenelen (2009) zich misschien wel erg in bochten wringen om het allemaal aan elkaar te rijmen. Zij zien de tekst vooral als een satire; elementen uit meerdere satirische tradities zijn samengevoegd. De nadruk leggen zij, zoals ook blijkt uit de titel van hun artikel (‘Better than a sack full of Latin, Anticlericalism in the Middle Dutch *Dit es de frenesie*’), op het antiklerikalisme. De kerk wordt bekritiseerd en bespot en simonie wordt aan de kaak gesteld. *Dit es de frenesie* ‘should be regarded first and foremost as a significant step in the progression of anticlerical satire in Northern Europe’ (ibidem, p. 451) (moet in de eerste plaats gezien worden als een belangrijke stap in de ontwikkeling van antiklerikale satire in Noord-Europa). In zijn proefschrift noemt Bas Jongenelen *Dit es de frenesie* een komische monoloog (Jongenelen 2019, p. 173). In *Comic drama in the Low Countries* typeert hij *Dit es de frenesie* als een dramatische monoloog, een satire, een komische monoloog, een gedicht en – qua vorm – een biecht; mogelijk heeft de tekst de weg geplaveid voor de ontwikkeling van de klucht door meer sprekers te introduceren (Parsons en Jongenelen 2012, p. 21, 23 en 27).

Dat *Dit es de frenesie* ‘een “typische speeltekst” is, zoals ooit door Herman Pleij geclaimd, is aanvechtbaar, evenals de (ten onrechte aan Wim Hüskén toegeschreven) gedachte dat we hier te maken hebben met een soort embryonaal stadium van meerstemmig drama’, aldus Femke Kramer (2012, p. 510).

Het is een hachelijke onderneming om een incomplete tekst te interpreteren. De ontbrekende passages kunnen cruciaal zijn voor de interpretatie. Twee versregels zijn onleesbaar gemaakt en het slot is verwijderd. Met Eelco Verwijs ben ik van mening dat na vs. 31 waarschijnlijk twee of meer versregels ontbreken. Het kwam wel vaker voor dat een kopiist per ongeluk een tekstgedeelte oversloeg. De kopiist heeft ook vs. 29 en 30 in de verkeerde volgorde geschreven; in mijn transcriptie hierboven heb ik ze in de juiste volgorde gezet. Of heeft de kopiist misschien doelbewust na vs. 31 een passage weggelaten omdat hij die te aanstootgevend vond?

Dit es de frenesie is een cabarettetekst en de oudst bekende dramatische monoloog in het Nederlands. Mijs inziens heeft

dit satirisch gedicht vooral tot doel om de geestelijkheid en met name de bisschop van Bremen te *bashen*, zoals dat tegenwoordig heet. Die is zo corrupt als de neten. Hij neemt steekpenningen aan. Voor geld regelt hij alles. Zo nodig pakt hij je prebende van je af. De geestelijken deugen niet. Bij hen heb je meer aan geld dan aan Latijn, de taal van de kerk. De ik-figuur hekelt ook simonie. Hij stelt duidelijk de hebzucht van geestelijken aan de kaak. Plotseling komt een prostituee tevoorschijn. Waarschijnlijk wordt zij gespeeld door de ik-figuur door zijn stem te veranderen in een falset. Als zij hem onderbreekt met het spreekwoord *Qui bien fera bien ira*, begrijpt hij deze eenvoudige zedenles niet. Hij weet alleen dat het Frans is en begint te klagen dat de prostituee zijn slaap verstoord heeft. Ben Parsons en Bas Jongenelen (2009, p. 446) merken hierover op: 'The point seems to be that his learning and his residence in France, which is supposed to install him into the church as an intermediary between laymen [layman = leek, niet-geestelijke, R.C] and God, has left him unable to decode even a plain statement of how virtue [= deugdzaamheid, R.C.] is to be attained [to attain = verwerven, R.C.]. [...] It is interesting to note that his inability to understand the prostitute's French is not consistent with his performance elsewhere. At other points in the poem he boasts of [to boast of = opscheppen over, R.C.] his fluency with French culture and language, as he bets "cinq contre six" at the dice-table, and knows how to cook with garlic (30).' Een geestelijke die een mis leest, is onwetend; hij kent nog geen zes letters. Toch wordt hij kardinaal, omdat hij het neefje van de paus is. Hiermee veroordeelt de ik-figuur nepotisme (familiebegunstiging of vriendjespolitiek). Tegen geld scheldt hij kerkelijke straffen kwijt. De ik-figuur stelt zo het misbruik van de handel in aflaatbrieven aan de kaak. Onder de handen van een priester verandert een kind in een geit. Hij is een leeghoofd want hij geeft er geen scheet om dat hij van tevoren niet beter heeft nagedacht. Volgens mij heeft *frenesie* dan ook betrekking op de geestelijken en niet op de ik-figuur: waanzin heeft bezit van hen genomen, het zijn dwazen. Hopelijk wordt ooit nog eens de autograaf (oorspronkelijke tekst) of een apograaf (afschrift) van *Dit es de frenesie* gevonden waaraan niets ontbreekt.

Een heel aparte 'boerde' ofwel taalgrap

Tekst nummer 120 in het Hulthemse handschrift is een 27-regelig gedicht en heet *Ene boerde* (Een boerde). Deze tekst is gebaseerd

op het literaire procedé van de syntactische dubbele betekenis. Dit kan zichtbaar worden gemaakt met twee manieren van interpunctie. De boerde telt drie strofen van 9 versregels met het rijmschema ababcdccd. Fred Lodder (1997, p. 15) gaat uit van zes strofen van afwisselend vier en vijf verzen.

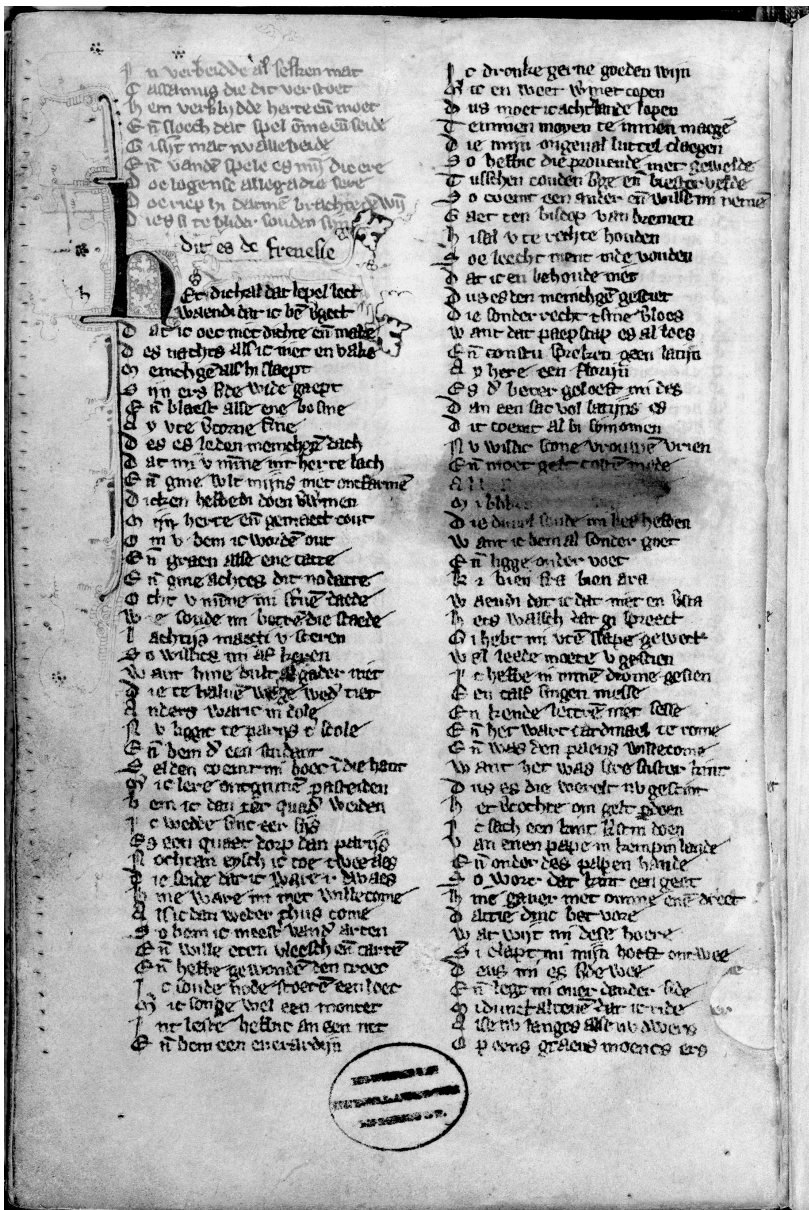
Als je de tekst per versregel interpreteert, is het een scheldlied. Een minnaar houdt van een vrouw die er een ondeugdelijke levensstijl op nahoudt. Hierdoor ziet hij zich genooddaakt om zich van haar af te wenden. Lees je de tekst met overloop ofwel enjambement (het doorlopen van de zin van de ene versregel in de volgende zonder rustteken), dan volgt in de volgende versregel de ontkenning van de voorafgaande versregel en verandert de inhoud in het tegendeel. Dan is het een lofzang op de ideale vrouw. Zij is deugdelijk.

Wim van Anrooij (2014, p. 219) zegt over deze taalgrap: 'Rederijkers staan bekend om hun voorliefde voor kunstige taalspelletjes. Sommige talige spelvormen, zoals acrostichons [= naamvers, naamdicht, bijv. het Wilhelmus, R.C.], chronogrammen [= jaardicht, jaartalvers, R.C.] en abc-gedichten [= abecedarium, gedicht waarvan de beginletters van de versregels of strofen samen het alfabet vormen, R.C.], kwamen echter al vóór de rederijkersperiode tot ontwikkeling. Vooral de vroegste experimenten met syntactische dubbele betekenis – ze stammen uit de veertiende eeuw – moeten schokkend zijn geweest. Het toenmalige publiek was vertrouwd met eenduidige morele boodschappen. Hier zag men zich in één taalaanbod geconfronteerd met twee teksten, die inhoudelijk elkaars tegenpool vormden. De ene was conventioneel, de andere controversieel.'

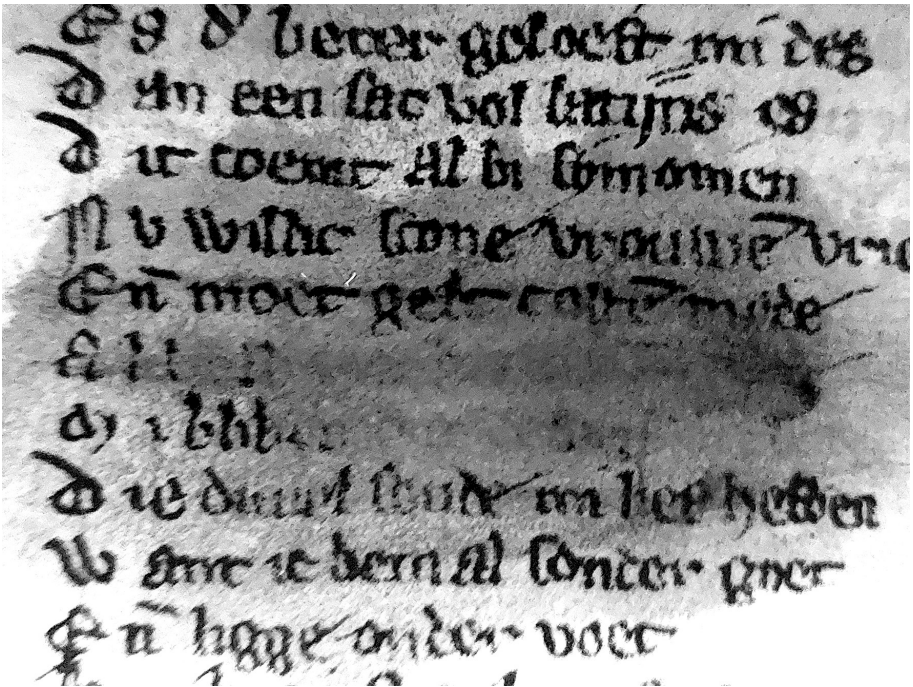
Hieronder volgt eerst deze boerde zonder enjambement met de hertaling in hedendaags Nederlands van het scheldlied. Daaronder staat deze boerde waarvan de versregels enjamberen. Ik geef dat aan met komma's en punten. Daarna volgt de hertaling in hedendaags Nederlands van de lofzang.

Ene boerde

*Ic minne een wijf die scande geert
Nemmermeer si pijnt na ere
Wijflijcheit haet hare onweert
Nicht haren prijs kan si meerren
Quade ongheraecte werken si doet
Nergens haer lijf ich minne
Aen valscheit keert si haren moet
Selden voer scande si haer behoet
Haer hertse ende oech haer sinne*

Afb. 1: scan van *Dit es de frenesie* in het Amsterdamse Rosehandschrift, folio 77 verso. Dit handschrift bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek (KB) in Den Haag onder signatuur KA 24. Met dank aan de KB voor het mij ter beschikking stellen van de scan. Voordat de kopiist ging schrijven, maakte hij met een priem *prickings* ofwel lijngaotjes in het perkament om kantlijnen en schrijfliijnen te trekken. Deze gaatjes zijn hierboven duidelijk te zien.

Afb. 2: Ook met uv-licht zijn de vs. 64 en 65 van *Dit es de frenesie* helaas niet te lezen. Met dank aan Ed van der Vlist voor het mij mailen van deze foto.

BIBLIOGRAFIE

Uitgaven van *Nu noch* (*Toe maar*)

Therese Decker: 'Nu noch – Middle Dutch, Anonymous, Now again – Modern English, translated'. In: *Canadian journal of Netherlandic studies* 15 (1994), issue 2, p. 11-26.

'Nu noch'. In: *Vijf sotternieen, Lippijn, De buskenblaser, Die hexe, Rubben, Nu noch*. Bewerkt en vertaald door H. Adema. Leeuwarden: Taal & Tekenen. 1985. (Vertaald Middelnederlands, [dl.] 12), p. 46-63.

'Nu noch'. In: *Hoort wat men u spelen zal, Toneelstukken uit de middeleeuwen*. Samenstelling, inleiding en toelichting van M.C.A. van der Heijden. 2de dr. Utrecht [enz.]: Spectrum. 1972. (Spectrum van de Nederlandse letterkunde, [dl.] 5), p. 159-178.

Een abel spel van Esmoreit sconincx sone van Ceciliën gevolgd door De klucht van nu noch. 4de dr. Amsterdam: J.M. Meulenhoff. 1966. (Cahiers voor letterkunde voor het voortgezet onderwijs).

'De klucht van Nu noch'. In: *Vier middeleeuwse spelen, Esmoreit, Gloriant, Buskenblaser, Nu noch*. Voor schooltoneel bewerkt door L.J.J. Olivier. Amsterdam: J.M. Meulenhoff. 1948, p. 105-117.

'Een ghenouchelicke clute van Nu noch, van iiij personagien te weten, den man, den ghebuer, dwijf, ende die pape'. In: J. van Ham: *Klucht en esbatement*. Bussum: C.A.J. van Dishoeck. [1938]. (Dishoeckje, no. 10), p. 7-15.

'Een ghenouchelicke clute van Nu noch, van iiij personagien te weten, den man, den ghebuer, dwijf ende die pape'. In: P. Leendertz jr.: *Middelnederlandsche dramatische poëzie*. Leiden: A.W. Sijthoff. 1907. (Bibliotheek van Middelnederlandsche letterkunde), p. 198-212.

'Eene ghenouchelicke clute van Nu noch, van IV personagien te weten, de man, de ghebuer, dwijf ende de pape'. In: Henri Ernest Moltzer: *De Middelnederlandsche dramatische poëzie*. Groningen: J.B. Wolters. 1875, p. 291-311.

'Eene ghenouchelicke clute van Nu noch, van iiij personagien, te weten, de man, de ghebuer, dwijf, ende de pape'. In: *Belgisch*

museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands. Onder redactie van J.F. Willems. Dl. 2 (Gent: F. en E. Gijselijnck. 1838), p. 107-120.

Middel nederlandse woordenboeken

<https://ivdnt.org/woordenboeken/zoeken-in-woordenboeken> – Zoek in 15 eeuwen Nederlands in de woordenboeken van het Instituut voor de Nederlandse Taal. > Zoeken in de woordenboeken ...

J.J. Mak: *Rhetoricaal glossarium*. Assen: Van Gorcum. 1959. (Taalkundige bijdragen van Noord en Zuid, [dl.] 12).

W.J.J. Pijnenburg en T.H. Schoonheim: *Middel nederlandse lexicon*. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Schiphouwer en Brinkman. 1997.

W.J.J. Pijnenburg en J.J. van der Voort van der Kleij: *Woordenboek Middel nederlandse*. Utrecht [enz.]: Spectrum. 1984. (Aula paperback, [dl.] 94).

J. Verdam: *Middel nederlandse handwoordenboek*. Onveranderde herdruk en van het woord *sterne* af opnieuw bewerkt door C.H. Elbinge Wubben. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1994.

E. Verwijs en J. Verdam: *Middel nederlandse woordenboek*. Voltooid door F.A. Stoett. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1885-1941. 11 dln. [Het MNW beschrijft de Nederlandse woordenschat uit de periode 1250-1550.]

Vroegmiddel nederlandse woordenboek, Woordenboek van het Nederlands van de dertiende eeuw in hoofdzaak op basis van het Corpus-Gysseling. Bewerkt door W.J.J. Pijnenburg, K.H. van Dalen-Oskam, K.A.C. Depuydt [e.a.]. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie. 2001. 4 dln. [Het VMNW beschrijft de Nederlandse woordenschat uit de periode 1200-1300.]

Woordenboek der Nederlandsche taal. Bewerkt door M. de Vries en L.A. te Winkel. 's-Gravenhage [enz.]: M. Nijhoff. 1882-1998. 29 dln. en 3 dln. Aanvullingen, 2001. [Het WNT beschrijft de Nederlandse woordenschat uit de periode 1500-1976.]

Overige literatuur

Ernst van Altena: *De jongeman met twaalf vrouwen, Boerten uit de twaalfde en dertiende eeuw*. Vertaald en ingeleid. Amsterdam [enz.]: Ambo. 1997. (Ambo-Klassiek).

Wim van Anrooij: 'Meervoudige teksten, *Talige spelvormen in middeleeuwen en vroegmoderne tijd*'. In: *Schokkende boeken!* Onder redactie van Rick Honings, Lotte Jensen en Olga van Marion. Hilversum: Verloren. 2014.

Petty Bange: *Moraliteyt saelt wesen, Het laatmiddeleeuwse moralistisch discours in de Nederlanden*. Hilversum: Verloren. 2007. (Middeleeuwse studies en bronnen, [dl.] 99).

Sheila Bauer: 'The language of power, A feminist reading of *Nu noch*'. In: *Canadian journal of Netherlandic studies* 15 (1994), issue 2, p. 31-33.

Peter G. Beidler: 'The Miller's Tale'. In: *Sources and analogues of The Canterbury Tales*. General editor: Robert M. Correale. Associate general editor: Mary Hamel. Volume 2 (Cambridge: D.S. Brewer. 2005). (Chaucer studies, [dl.] 35), p. 249-275.

Peter G. Beidler: 'The Reeve's Tale'. In: *Sources and analogues of The Canterbury Tales*. General editor: Robert M. Correale. Associate general editor: Mary Hamel. Volume 1 (Cambridge: D.S. Brewer. 2003). (Chaucer studies, [dl.] 28), p. 23-67.

Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands. Onder redactie van J.F. Willems. Dl. 3 (Gent: F. en E. Gijselijnck. 1839).

B. van den Berg: *Inleiding tot de Middelnederlandse syntaxis*. Groningen: Wolters-Noordhoff. 1971.

Bart Besamusca en Erwin Mantingh: 'Vanden cnape van Dordrecht'. In: *Klein kapitaal uit het handschrift-Van Hulthem, Zeventien teksten uit Hs. Brussel, K.B., 15.589-623 uitgegeven en ingeleid door neerlandici, verbonden aan tien universiteiten in Nederland en België*. Onder redactie van H. van Dijk, W.P. Gerritsen, Orlanda S.H. Lie [e.a.]. Hilversum: Verloren. 1992. (Middeleeuwse studies en bronnen, dl. 23), p. 104-112.

De Bijbel. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap. Amsterdam [enz.]: Querido Facto. 2021. (NBV21 [= de nieuwe Bijbel voor de 21e eeuw, R.C.]). ISBN 978 90 214 2875 8

Anna Bijns: *Meer zuurs dan zoets, Refreinen en rondelen*. Bezorgd door Herman Pleij. Amsterdam: Prometheus. 2013.

Boekengids 14 (1936), p. 147.

Frank Brandsma en Orlanda S.H. Lie: 'Wisen raet van vrouwen'. In: *Klein kapitaal uit het handschrift-Van Hulthem, Zeventien teksten uit Hs. Brussel, K.B., 15.589-623 uitgegeven en ingeleid door neerlandici, verbonden aan tien universiteiten in Nederland en België*. Onder redactie van H. van Dijk, W.P. Gerritsen, Orlanda S.H. Lie [e.a.]. Hilversum: Verloren. 1992. (Middeleeuwse studies en bronnen, dl. 23), p. 32-41.

Derek Brewer: *Medieval comic tales*. Edited. Second edition. Cambridge: D.S. Brewer. 1996.

D. Buddingh: *Dietsche taal en poëzy, met betrekking tot de algemeene, kerkelijke en staatkundige gesteldheid des tijds, gedurende de middeleeuwen*. Gorinchem: A. van der Mast. 1859. (Geschied- en letterkundig archief).

Cd. Busken Huet: 'Het studenteleven in de midden-eeuwen'. In: Cd. Busken Huet: *Het land van Rembrand, Studiën over de Noordnederlandsche beschaving in de zeventiende eeuw*. Dl. 1 (Haarlem: H.D. Tjeenk Willink. 1882), p. 212-216.

Fons van Buuren: 'Ernst of boert'. In: Vooys 4 (1985), *Liber amicorum Jules van Oostrom, Squibs over neerlandistiek*, p. 17-21. Deze extra uitgave van Vooys bestaat uit een bundel squibs die aangeboden worden aan J.P. van Oostrom ter gelegenheid van diens afscheid van het Instituut De Vooys.

A.M.J. van Buuren: 'De "gradus amoris" in de ballade van Brunenburch'. In: *De nieuwe taalgids* 77 (1984), p. 44-47.

Robert Castermans: *Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?* Met een uitgebreide toelichting. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2022.

Robert Castermans: *De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers*. Met een uitgebreide toelichting. Amsterdam: Brave New Books. 2022.

Robert Castermans: *Het esbatement van den appelboom (Het esbatement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree*. Amsterdam: Brave New Books. 2020.

Het Comburgse handschrift, Hs. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. poet. et phil. 2° 22. Band 1. Diplomatische editie bezorgd door Herman Brinkman en Janny Schenkel. Hilversum: Verloren. 1997. (Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden, deel 4, band 1).

Het Comburgse handschrift, Hs. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. poet. et phil. 2° 22. Band 2. Diplomatische editie bezorgd door Herman Brinkman en Janny Schenkel. Hilversum: Verloren. 1997. (Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden, deel 4, band 2).

Jan Cremer: 'De lollie van Mollie, Sad story, Een novella'. In: *Leesgenot Kobalt*. [Door] Jan Cremer, Eelke de Jong en Dimitri Frenkel Frank. [Leiden]: Tango. 1972, p. 7-35.

Andrzej Dąbrowka: 'Ontologisch interpretatiekader voor het middeleeuwse drama'. In: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 2 (1995), p. 7-18.

Therese Decker and Peter G. Beidler: 'Introduction to Special Issue on *Nu noch*'. In: *Canadian journal of Netherlandic studies* 15 (1994), issue 2, p. 1-6.

R.S.L. Deventer: '*Tranen gelachen, onnozel gedaan*', *Een onderzoek naar drie methodische benaderingen van humoronderzoek naar Middelnederlandse teksten*. Masterthesis Nederlandse letterkunde. Utrecht: Universiteit Utrecht. 2015. (e-boek).

[Jan van Doesborch]: *Dat bedroch der vrouwen, Tot een onderwijs ende exempel van allen mannen ionck ende out, om dat si sullen weten, hoe bruesch, hoe valsch, hoe bedriechlijk dat die vrouwen zijn*. Naar het unieke, volledige exemplaar van de Utrechtse druk van

BIJLAGE 1

Now again

Therese Decker heeft *Nu noch* vertaald in het Engels. Het is een goed leesbare vertaling en een aanrader voor diegenen die het Nederlands niet en het Engels wel machtig zijn, hoewel de vertaling enkele onjuistheden bevat. Hieronder citeer ik de eerste 32 versregels (*Nu noch* – Middle Dutch, Anonymous, *Now again* – Modern English, editie Decker, p. 11-13). De volledige vertaling is te vinden op: https://caans-acaen.ca/Journal/issues_online/Issue_XV_ij_1994/NuNoch-NowAgain.pdf

A Pleasing Farce about *Now again*, with Four Characters, Namely the Husband, the Neighbor, the Wife and the Priest.

The Husband.

Lordy, Lord! Time passes slowly for men like me, nagged to death every day of our lives, never knowing a minute's peace. If I go out I can have at least some fun. But the minute I get home I'm like a slave and live the life of a dog. My wife scolds and curses at me until I wish I was dead. But, to tell the truth, it serves me right. And sometimes I have to laugh until I cry at the way she tries to knock my head off.

The Neighbor.

Well, neighbor, how is it going with you?

The Husband.

My dear neighbor, what am I supposed to do? My wife is so mad at me.

The Neighbor.

Isn't it getting any better?

The Husband.

Hell, no! Ha! You may as well try stopping a chicken from scratching in the dirt.

The Neighbor.

She won't change, eh?

BIJLAGE 2

Recensies

De eerste druk van *De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur* is positief ontvangen. NBD Biblion heeft een waarderende recensie gepubliceerd. Ook op bol.com zijn lovende recensies verschenen. Meerdere lezers hebben mij gemaild dat ze het een goed en leuk boek vonden. Ik heb hun geantwoord dat ik een recensie op bol.com of hebban.nl erg op prijs stel. Niet alle maar sommige lezers hebben vervolgens hun waardering in een recensie uitgesproken. De gepubliceerde recensies citeer ik hieronder, waarbij ik de bron onder de recensie zet.

Er is ook een kritische recensie verschenen van de hand van Ludo Jongen. Ik kan uitstekend tegen kritiek en zeker voor opbouwende kritiek hou ik me warm aanbevolen. Maar Ludo Jongen meent zich zeer destructief te moeten opstellen. Daarnaast neemt hij een arrogante air aan. Hij denkt dat hij de wijsheid in pacht heeft. In zijn recensie staan echter meerdere feitelijke onjuistheden. Ingevolge art. 6:167 lid 1 van het Burgerlijk Wetboek heb ik dan ook rectificatie geëist. Zijn meningen in zijn recensie raken mijns inziens kant noch wal. Lees hieronder de polemiek tussen Ludo Jongen en mij en mijn recensie van zijn recensie.

Recensie van de neerlandicus Willem Nijssen

In de middeleeuwen (en trouwens ook al in het klassieke Griekenland) werd na een ernstig (d.w.z. religieus dan wel tragisch) toneelstuk een klucht gespeeld. Die was bedoeld om te lachen na de ernst en had stevast te maken met dagelijks geklungel. Concreet kwam dat neer op man-vrouwverhoudingen, meer in het bijzonder op seks. List en bedrog aangestuurd door hormonen, eeuwenoud. Het zou ons niet moeten verbazen, en toch doet het dat wel een beetje, als je een middeleeuwse klucht als 'Nu noch' over een onnozele pantoffelheld leest. En dat lukt natuurlijk beter in hedendaags Nederlands. 234 goed vertaalde versregels (22 ruim gezette pagina's) krijgen van neerlandicus Robert Castermans 82 uitvoerige bladzijden aangenaam leesbare inleiding. Daarvan zijn er 47 gewijd aan ruim twintig veel minder bekende 'boerden', korte sterke verhalen met vaak scabreuze inhoud. Allemaal kernachtig naverteld. Gepresenteerd als 'onderbroekenlol', maar toch nét iets meer dan

dat. Voor het eerst sinds langere tijd weer beschikbaar materiaal, voor een zeer selecte lezerskring toch wel boeiend en interessant. NBD Biblion

De klucht 'Nu noch' (Toe maar) en andere grappige middeleeuwse teksten

De neerlandicus Robert Castermans heeft na twee eerdere publicaties nu met een derde boek oudere literatuur ontsloten voor een breder publiek. Slechts weinigen beheersen het Middelnederlands voldoende om deze oude teksten leesbaar te maken en ook te interpreteren. Drs. Castermans beheerst de kunst van het hertalen als geen ander en weet deze middeleeuwse teksten uitstekend in hedendaags Nederlands te presenteren. In een vlot geschreven en uitgebreide inleiding laat de schrijver ons kennismaken met onbekende en ondeugende kanten van de volkse middeleeuwse cultuur, waarbij expliciete woordkeus niet wordt geschuwd. Vooral de 19 boerden (komische vertellingen) geven een aardig inkijkje in de middeleeuwse onderbroekenlol en zijn geheel ontbloot van preutsheid. In de middeleeuwen was de klucht 'Nu noch' immens populair. En ook als deze klucht heden ten dage wordt opgevoerd, zorgt een vrouw die haar man bedriegt, hem flink uitscheldt en hem een ongenadig pak rammel geeft, voor een schaterlachend publiek. bol.com

Middeleeuwse onderbroekenlol

Wie ooit heeft gedacht dat in de middeleeuwen slechts stichtelijke teksten werden geschreven, die weet na lezing van dit handzame boekje wel beter. Robert Castermans heeft diverse pikante vertellingen, waaronder het toneelstuk *Nu noch* (Toe maar), hertaald en zo voor de moderne lezer toegankelijk gemaakt. Er komen seksueel zeer actieve geestelijken, hitsige getrouwde vrouwen en sullige echtgenoten voorbij. Een uitvoerige inleiding zet deze hilarische stoet in historisch en literair perspectief. bol.com

Een klucht en verhalen uit de middeleeuwen vol humor

Door het lezen van de hertaling van het toneelstuk 'Granida' (1605)

van P.C. Hooft door de neerlandicus Robert Castermans werd mijn interesse gewekt voor meer boeken van hem. De auteur geeft ons met dit boek een kijkje in de hertaling van kluchten en boerden van het Middelnederlands naar het hedendaags Nederlands, waarin de verhouding tussen man en vrouw duidelijk en humoristisch wordt beschreven. De uitgebreide inleiding en de professionele uitleg en hertaling zeggen veel over de schrijftalenten van Castermans. Om zo'n goed leesbare hertaling te realiseren zijn gedrevenheid en perfectionisme nodig. De bibliografie bevat veel secundaire literatuur, waaruit de auteur vele treffende passages citeert. Hierdoor kan dit boek als een wetenschappelijk verantwoorde uitgave worden beschouwd. Dit boek kan ik zeker aanraden aan iedereen die geïnteresseerd is in een hertaling van middeleeuwse humoristische literatuur. Hopelijk wordt de klucht 'Nu noch' (Toe maar) een keer opgevoerd in hedendaags Nederlands. Mijn complimenten aan de auteur voor deze uitgave.
bol.com

De grappigste verhalen uit de middeleeuwen

Dit boek bevat de grappigste kluchten en de schuinste verhalen uit de middeleeuwen. In de klucht "Nu noch" heeft de vrouw de broek aan. Zij gaat vreemd en haar man krijgt scheldwoorden en verwensingen naar zijn hoofd geslingerd. Haar man en de buurman proberen haar bij de neus te nemen, maar zij moeten dat beiden bekopen met een geducht pak slaag. Wie denkt dat Jan Cremer in 1964 drieletterwoorden in de Nederlandse literatuur introduceerde met "Ik Jan Cremer", vergist zich. In middeleeuwse korte verhalen, zogenoemde boerden, wordt op humoristische wijze zeer openlijk over seks gesproken. Robert Castermans heeft in totaal 24 boerden inhoudelijk weergegeven of vertaald in hedendaags Nederlands en toegelicht, zodat ze voor iedereen toegankelijk zijn. Een aanrader voor liefhebbers van grappige en schuine literatuur.
bol.com

Verfrissend schunnige klucht

Middeleeuwse klucht over al dan niet huwelijkse trouw, ontrouw en vreemdgaan, in verfrissend hedendaags Nederlands toegelicht.
bol.com

Veel middeleeuwse humor

De ondertitel, *Onderbroekenlol* in middeleeuwse literatuur, geeft exact weer wat we kunnen verwachten van dit boek. Het is een verzameling kluchten (korte, grappige toneelstukjes) en zeer humoristische en schuine vertellingen, zogenoemde boerden. De middeleeuwse teksten zijn vertaald in modern en prettig leesbaar Nederlands. Castermans licht de middeleeuwse teksten bovendien kort maar uitstekend toe, waardoor je ze beter begrijpt en kunt plaatsen. Dit boek staat garant voor een paar uur volop leesplezier. Een aanrader.
bol.com

Tijdloze grappen en grollen

In een handzaam boek krijgen we niet alleen de grappigste maar ook de schunnigste literatuur uit de middeleeuwen voorgeschoteld. Gelukkig zijn de kluchten, boerden (korte, grappige en schuine verhalen van ongeveer 175 verzen) en gedichten vertaald in eigentijds Nederlands, want Middelnederlands is voor een niet-neerlandicus moeilijk te begrijpen. Na lezing van dit boek kun je concluderen dat de humor in de middeleeuwen eigenlijk niet zoveel verschilt van de 21ste-eeuwse humor; vroeger werden er ook al grappen over seks gemaakt en over nonnen en pastoors die niets moeten weten van seksuele onthouding. In een goed geschreven inleiding wordt de literaire context uitgebreid toegelicht.
hebban.nl

Mail van 30-8-2021 aan redacteur Jim van der Meulen n.a.v. Ludo Jongen: 'In elkaar geflanst'. In: *Madoc, Tijdschrift over de middeleeuwen* 35 (2021), p. 118-120.

Beste Jim van der Meulen,

Omdat ik de recensie van mijn boek *De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden* niet van Ludo Jongen noch van jou heb mogen ontvangen, heb ik die afgelopen vrijdag in het P.C. Hoofthuis in Amsterdam gelezen. De stellige titel van de recensie vind ik weinig vriendelijk en respectvol; maar volgens de laatste zin van de recensie gaat het slechts om een indruk. Waarom dan toch een dergelijke destructieve titel?

De recensie bevat veel subjectieve oordelen. Dat mag uiteraard en daarover zal ik het niet hebben. Recensent Ludo Jongen vliegt ook volledig uit de bocht en maakt een kapitale blunder. Daar wil ik het wel over hebben. Ludo Jongen schrijft: ‘Castermans vat dat samen als *Drie keer bespeelde hij haar gevoeligste plekjes* [lees: plekje, R.C.] en ‘heer Govert’ [de bedrogen echtgenoot] *bofte maar dat hij getrouwd was met zo’n lekker stuk dat prima wist hoe ze zijn leuter moest behandelen*. Daarvan staat niets in het Middelnederlands.’ Vervolgens citeert Ludo Jongen vs. 137-140 en hertaalt die om aan te tonen dat wat ik samenvat, niet voorkomt in het Middelnederlands.

In werkelijkheid staat dat wel degelijk in de Middelnederlandse boerde en wel in vs. 140-143:

Hi vertemperde III werf haer snaren
Her gobert was daer doe wel an
Dat hi dien derscher ghewan
Die soe wel wannen hadde gheleert

In: Karel Eykman en Fred Lodder: *Van de man die graag dronk en andere Middelnederlandse komische verhalen*. Amsterdam: Prometheus. 2002. (Nederlandse klassieken), p. 113 worden deze vier versregels hertaald met:

En stemde driemaal haar gevoelige snaar.
Die heer Govert had toch maar geluk
Dat hij getrouwd was met zo’n lekker stuk
Dat goed met zijn dorsvlegel overweg kan.

Peter G. Beidler: ‘*Een bispel van .ij. clerken* (from MS KB 15.589-623, Royal Library, Brussels “Hulthem Collection”, 1350-75)’. In: *Sources and analogues of The Canterbury Tales*. General editor: Robert M. Correale. Associate general editor: Mary Hamel. Volume 1 (Cambridge: D.S. Brewer. 2003). (Chaucer studies, [dl.] 28), p. 62 vertaalt deze vier versregels in het Engels met:

He tuned her strings three times.
Master Gobert was lucky
to have married a thresher [= dorser, R.C.] like that,
who had learned to winnow [= wannen, van kaf ontdoen, R.C.] so well.

De betreffende opmerking van Ludo Jongen is een valse beschuldiging en is dus zonder meer onrechtmatig. Ik eis dan ook ingevolge art. 6:167 lid 1 BW rectificatie in het volgende nummer van je tijdschrift. Als ik binnen tien dagen geen positief bericht van je ontvang, ga ik ervan uit dat je weigert te rectificeren.

Naast deze kolossale uitglijder citeert Ludo Jongen de ene keer ‘binnenhuis’ in plaats van ‘binnenshuis’ en de andere keer ‘plekjes’ in plaats van ‘plekje’ en schrijft hij ‘proza hertaling’ in plaats van ‘prozahertaling’, ‘de Middelnederlands tekst’ in plaats van ‘de Middelnederlandse tekst’, ‘vanaf bracht’ in plaats van ‘van afbracht’ en ‘het self publishingplatform’ in plaats van ‘het self-publishingplatform’. Tja, het wreekt zich natuurlijk als deze laaggeleerde niet gebruikmaakt van een redacteur c.q. een redacteur die zo secuur werkt als ik. Dit recensietje maakt de indruk in elkaar geflanst te zijn.¹

Met vriendelijke groet,

Robert Castermans

1: vrolijke noot: wat dat betreft vind ik de recensietitel erg toepasselijk!

Onprofessionele en onfatsoenlijke reactie van Jim van der Meulen

‘Het spijt me dat uw boek onze recensent niet kon bekoren. Ik begrijp dat u teleurgesteld bent in het resultaat, maar u vroeg tenslotte zelf om een bespreking in *Madoc*.’ Dit is het hele inhoudelijke antwoord van redacteur Jim van der Meulen!! Het gaat er helemaal niet om of ik wel of niet teleurgesteld ben in het resultaat. Jim van der Meulen argumenteert als een kip zonder kop, want hij stelt dat ik maar moet accepteren dat Ludo Jongen een aperte en grove onwaarheid over mij verkondigt omdat ik het tijdschrift *Madoc* heb benaderd om mijn boek te recenseren. Die gigantische miskleun weigert Jim van der Meulen te rectificeren, laat staan dat hij er zich voor verontschuldigt of mij een weerwoord aanbiedt.

Redacteur Jim van der Meulen vindt het belangrijker om een falende en blunderende Ludo Jongen de hand boven het hoofd te houden dan de lezers van het tijdschrift *Madoc* te voorzien van betrouwbare en correcte informatie – waarvan akte! Ik kan dan ook niemand adviseren om een los nummer van *Madoc* te kopen, zich te abonneren op dit tijdschrift of zijn of haar abonnement voort te zetten. Als ik geabonneerd zou zijn op *Madoc*, zou ik mijn abonnement nu opzeggen.

Verder heeft Jim van der Meulen niet het fatsoen mijn vraag te beantwoorden. Hij staat duidelijk met zijn mond vol tanden. Kortom:

Nu noch (Toe maar) is misschien wel de beste klucht uit de middeleeuwen. In de 16de eeuw is zij enorm populair en heden ten dage wordt zij nog steeds gelezen en opgevoerd. De klucht gaat over een echtgenoot die enorm onder de plak zit bij zijn vrouw. Zij gaat vreemd, geeft haar man geregeld harde klappen, scheldt hem uit en slingert hem de nodige verwensingen naar zijn hoofd. Zijn buurman adviseert hem om op alles wat zijn vrouw zegt of doet, 'Toe maar' te zeggen, zodat zij denkt dat hij krankzinnig is geworden van al haar harde klappen. Uiteindelijk komt de vrouw erachter dat ze bij de neus is genomen en geeft ze zowel haar man als de buurman een ongenadig pak rammel.

Ook andere kluchten en komische vertellingen uit de middeleeuwen passeren de revue. Mannen worden daarin belachelijk gemaakt en krijgen geregeld een pak slaag van een vrouw. Ook geestelijken moeten het ontgelden. Pastoors, monniken en begijnen, ze bedrijven allemaal ongeremd de liefde. Er komen ook nog twee scheten-wedstrijden voorbij. Kortom: veel onderbroekenlol.

Vanwege de schunnige inhoud is er lange tijd nauwelijks aandacht besteed aan de boerden en andere gewaagde teksten uit de middeleeuwen. Of ze werden wel gepubliceerd, maar dan in een gekuiste versie of met weglating van geile passages. In deze uitgave van de neerlandicus Robert Castermans wordt echter niets verbloemd. Het vrouwelijk geslachtsdeel is een kut en een kutje, een hete hoer verkoopt haar dikke pruim, een begijn ligt zo hard te wippen met haar minnaar dat ze allebei door de vloer zakken, een vrouw laat zich verwennen door een mannelijke hoer en haar man mag de verschuldigde 20 ponden betalen, een monnik staat letterlijk voor lul als hij tijdens een donderpreek zijn pij optilt om zijn onschuld aan te tonen terwijl de duivel hem snel een knoert van een erectie bezorgt, een pastoor gaat naar de hoeren, komt drie keer klaar, moet zijn blote billen door een andere klant laten kussen, krijgt dan een gloeiend hete pook in zijn kont en komt uiteindelijk volledig onder de stront te zitten. De lezer is dus gewaarschuwd ...

... goed vertaalde versregels ... aangenaam leesbare inleiding ... boeiend en interessant.
NBD Biblion

Bestel nu

**De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands,
andere kluchten, sproken en boerden**

De bovenstaande pagina's
zijn slechts een deel van het boek:

De klucht

Nu noch (Toe maar)

**in hedendaags Nederlands, andere kluchten,
sproken en boerden**

**Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur
en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen**

door

Robert Castermans

Bestel het hele boek voor slechts € 18,96 via
www.bravenewbooks.nl of via een (internet)boekhandel.

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken